

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра історії України та археології

На правах рукопису

РОМАНОВИЧ СЕРГІЙ СТЕПАНОВИЧ

БЕРЕСТЕЙСЬКА ЦЕРКОВНА УНІЯ 1596 р.:

ВОЛИНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Спеціальність: 014 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)

Освітньо-професійна програма «Середня освіта. Історія, правознавство»

Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:

ПРИШЛЯК ВОЛОДИМИР ВАСИЛЬОВИЧ,

кандидат історичних наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № _____

засідання кафедри історії України та археології

від _14_ листопада 2024 р.

Завідувач кафедри

проф. Баран В. К. _____

ЛУЦЬК – 2024

АНОТАЦІЯ

Романович С. С. Берестейська церковна унія 1596 р.: волинський контекст.

Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра. Спеціальність: 014 «Середня освіта (Історія)». Освітньо-професійна програма «Середня освіта. Історія, правознавство». Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2024. 92 с.

У магістерській роботі досліджується становище церковного життя на Волині в складі Речі Посполитої, роль волинських владик у становленні ідеї об'єднання церков та ставлення шляхти до унії.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, 4 розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Здійснено історіографічний огляд літератури. Охарактеризовано джерельну базу та методологічні засади. У роботі проаналізовано становище Православної церкви наприкінці XVI ст., визначено причини інституційної кризи та роль волинського єпископату в ініціюванні Берестейської унії. Досліджено перебіг двох церковних соборів у Бересті 1596 року, їхні особливості та наслідки. Окреслено неоднозначну реакцію на Берестейську унію з боку волинської шляхти, духовенства та селян. Розроблено методичні рекомендації щодо вивчення теми на уроках історії України. Магістерська робота містить корисну інформацію для фахівців у галузі історії та середньої освіти.

Ключові слова: українське (руське) православ'я, Київська митрополія, криза православної церкви, Кирило Терлецький, Іпатій Потій, Берестейська унія, собори, волинська шляхта, церковно-релігійна полеміка.

SUMMARY

Romanovych, S. S. The Berestia Church Union of 1596: the Volynian context.

Master's thesis for obtaining a master's degree. Specialty: 014 Secondary Education (History). Educational and professional program: Secondary Education. History, Jurisprudence. Lesya Ukrainka Volyn National University. Lutsk 2024. 92 p.

This master's thesis examines the state of church life in Volynians as part of the Polish-Lithuanian Commonwealth, the role of Volhynian hierarchs in the formation of the idea of church union, and the attitude of the nobility towards the union.

The thesis consists of an introduction, four chapters, conclusions, a list of sources used, and appendices. A historiographical review of the literature has been carried out. The source base and methodological foundations are characterized. The thesis analyzes the situation of the Orthodox Church at the end of the 16th century, identifies the reasons for the institutional crisis, and the role of the Volhynian episcopate in initiating the Union of Brest. The course of two church councils (sobory) in Berestia in 1596, their features, and consequences are investigated. The ambiguous reaction to the Union of Berestia on the part of the Volhynian nobility, clergy, and peasantry is outlined. Methodological recommendations for studying the topic in Ukrainian history lessons are developed. The master's thesis contains useful information for specialists in history and secondary education.

Key words: Ukrainian (Ruthenian) Orthodoxy, Kyivan Metropolia, crisis of the Orthodox Church, Kyrylo Terletsky, Ipatii Potii, Union of Berestia, councils (sobory), Volhynian nobility, church-religious polemics.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА.....	8
1.1. Історіографічний огляд.	8
1.2. Характеристика джерельної бази.....	15
РОЗДІЛ 2. КИЇВСЬКА МИТРОПОЛІЯ (РУСЬКА ЦЕРКВА) НАПРИКІНЦІ XVI – У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XVII СТ.: СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНІ УМОВИ.....	22
2.1. Інституційна криза Православної церкви і перше культурно-національне відродження в Україні.	22
2.2. Церковне життя у Волинському воєводстві Речі Посполитої.....	29
РОЗДІЛ 3. УКЛАДЕННЯ БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ УНІЇ ТА ПОЧАТКИ РУСЬКОЇ (УНІЙНОЇ) ЦЕРКВИ НА ВОЛИНІ	36
3.1. Волинські владика – ініціатори унії: просопографічний портрет (К. Терлецький, І. Потій, Д. Збируйський, Л. Пелчицький)	36
3.2. Собори в Бересті: перебіг, конфлікти та рішення. Помилка! Закладку не визначено.	
3.3. Волинська шляхта та унія: підтримка та спротив.	51
РОЗДІЛ 4. БЕРЕСТЕЙСЬКА УНІЯ У ШКІЛЬНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ТА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ТЕМИ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ	63
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	75
ДОДАТКИ.....	85

ВСТУП

Актуальність дослідження проблеми Берестейської унії є надзвичайно важливим, оскільки ця подія стала ключовим моментом в історії релігійних та політичних перетворень в українських землях у складі Речі Посполитої. Унія 1596 року вирізнялася значним впливом на міжконфесійні відносини, формування національної ідентичності та розвиток соціальних і культурних процесів у регіоні. Вивчення цієї теми дозволяє краще зрозуміти не лише історичний вимір, а й сучасні конфлікти та культурні особливості. Аналіз Берестейської унії також важливий для вивчення розвитку церкви і релігійної політики, а також для розуміння її довготривалих наслідків для регіональної ідентичності та соціального життя. Тема залишається актуальною для наукових досліджень, освітніх програм і культурних ініціатив, що сприяють ефективному усвідомленню історичної спадщини України.

Метою дослідження є вивчення причин та наслідків Берестейської унії та її ролі у формуванні релігійного середовища України у XVI–XVII ст.

Відповідно до мети дослідження у роботі поставлені наступні **завдання**:

- висвітлити історіографію досліджуваної теми;
- означити джерельну базу дослідження;
- проаналізувати особливості інституційної кризи Православної церкви та першого культурно-національного відродження в Україні;
- визначити основні риси церковного життя у Волинському воєводстві під владою Речі Посполитої;
- проаналізувати роль волинських владик у становленні ідеї об'єднання церков;
- дослідити специфіку перебігу, основні конфлікти та рішення соборів у Бересті;
- сформулювати уявлення про підтримку та спротив волинської шляхти у процесі укладення Берестейської унії;

– окреслити методику викладання теми на уроках історії у 8 класі у ЗЗСО.

Об’єктом дослідження є історичні обставини та процес утворення Руської (унійної) церкви в контексті інституційної кризи Православної церкви на тлі політичних, конфесійних і культурних трансформацій в українських землях, зокрема, у Волинському воєводстві у складі Речі Посполитої під впливом Реформації та Контрреформації, церковної та етнокультурної історії Центрально-Східної Європи загалом.

Предметом дослідження є підготовка і укладення Берестейської церковної унії та безпосередня роль релігійної та світської еліти Волині у складному процесі творення та становлення нової конфесії в українських землях на зламі XVI – XVII ст.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у систематизації та узагальненні історіографічного та джерельного матеріалів, що стосується теми дослідження. До того ж, у магістерській роботі докладно розкрито особливості викладання теми Берестейської унії на уроках історії у ЗЗСО. На основі методичних рекомендацій було створено план-конспект уроку на тему дослідження (*Додаток Г*).

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання отриманих знань для підвищення рівня освітнього процесу, зокрема через інтеграцію вивчених фактів та контексту в навчальні програми. Матеріали дипломної роботи дають змогу краще зрозуміти і аналізувати сучасні релігійні і культурні конфлікти, що мають історичні витоки. Вивчення ролі Берестейської унії сприяє формуванню якісного розуміння історичних процесів і культурної спадщини, що має значення для розвитку національної ідентичності та міжконфесійного діалогу.

Апробація результатів магістерського дослідження здійснена у виступах із повідомленнями на щорічних Днях науки на факультеті історії, політології та національної безпеки ВНУ імені Лесі Українки, III Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів та аспірантів «Україна у світовому

просторі: минуле і сучасність» (Луцьк, 22 травня 2024 р.) і відповідній публікації у збірнику матеріалів:

Романович С. Волинська шляхта і унія: підтримка і спротив. Україна у світовому просторі: минуле і сучасність: зб. матеріалів III Всеукр. наук.-практ. конф. студентів та аспірантів (м. Луцьк, 22 травня 2024 р.); упоряд. Н. В. Кінд-Войтюк. Луцьк, 2024. С. 102–104.

Структуру магістерської роботи визначив проблемно-хронологічний принцип викладу матеріалу. Вона складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Обсяг основного тексту магістерської роботи становить 69 сторінки. Список використаних джерел налічує 75 позицій.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

1.1. Історіографічний огляд.

Історіографія теми Берестейської унії є важливим напрямом дослідження, оскільки ця проблема демонструє розвиток наукових поглядів на цей визначний та водночас суперечливий історичний акт. Розгляд історіографії дозволяє відстежити, як змінювалися інтерпретації унії упродовж тривалого часу, дослідити різні підходи та теоретичні концепції, що формувалися на основі нових джерел та методів. Історіографічний аналіз сприяє кращому розумінню не лише самої події, а й методологічних підходів, які вплинули на формування сучасного наукового дискурсу.

Стаття О. Астаф'єва «Петро Скарга й острозькі полемісти: риторика супротивних доктрин» присвячена важливій ролі єзуїтів у контексті політичних і релігійних змін в Речі Посполитій напередодні і після Люблінської унії. Робота зосереджена на діяльності ордену, заснованого Ігнатієм Лойолою, який активно зміцнював королівську владу та боронив католицизм на польських, українських, білоруських і литовських землях. Основна увага приділяється заснуванню Віленської колегії, найзначнішого освітнього центру на Сході, та ролі Петра Скарги, видатного діяча єзуїтів, у розширенні контрреформаційного руху. Стаття розглядає вплив освітньої та ідеологічної діяльності єзуїтів на розвиток католицької церкви і протидію протестантським течіям в регіоні. Висвітлюється також значення академії, заснованої за підтримки польського короля Стефана Баторія, і роль Петра Скарги як першого ректора академії [4].

У роботі А. Блануци «Правові основи шляхетського землеволодіння за Другим Литовським Статутом 1566 р.» зазначено, що в історіографії існують різні підходи до дослідження проблематики заставного володіння. Питання заставного володіння в польському праві досліджував Я. Матушевський, чия монографія зробила вагомий внесок у розуміння польського правового контексту [8]. Загалом, польські правники приділяють значну увагу історії та

еволюції польського права, включаючи питання шляхетського землеволодіння на литовсько-руському праві та польському праві середньовіччя і раннього нового часу.

Стаття М. Буги «Правове становище православної церкви та духовенства за польської доби в XIV–XVI ст.» підкреслює актуальність наукового дослідження правових явищ минулого для розуміння політико-правової дійсності сучасної України. Автор зосереджує увагу на важливості вивчення правових традицій та спадковості правового розвитку на українських землях, що відображає міцний зв'язок між історичним минулим і сучасністю. У статті також розглядається роль Церкви в розвитку духовної культури та моральності суспільства, підкреслюючи, що об'єктивне дослідження вітчизняної історії неможливе без врахування цього важливого напрямку [11]. Таким чином, стаття пропонує комплексний підхід до дослідження правових і культурних процесів, що мали значний вплив на формування сучасної правової системи та суспільних цінностей в Україні.

В. Вакін у праці «Соборні діяння дев'яностих років XVI ст. як орган вищого церковного управління Київської митрополії» зазначає, що XVI століття стало періодом великих викликів для Української Православної Церкви, що негативно позначилося на житті Київської митрополії, спричинивши занепад духовності та численні відступлення від церковної дисципліни. Ситуацію ускладнювали спроби римо-католицької польської влади повністю чи певною мірою знищити українську ідентичність саме через церковну унію [12]. У 90-х роках цього століття було зроблено відчайдушні спроби відновити духовність і церковне благополуччя шляхом відродження системної соборної діяльності як вищого органу церковного управління. Хоча соборні постанови свідчать про потужні, багатогранні та далекоглядні зусилля, їх реалізація в реальному житті була недостатньо ефективною. Більшість православних ієрархів не проявили стійкості та відваги для відстоювання своєї віри, обравши шлях зовнішнього комфорту та пристосування через унію з Римом.

Стаття Б. Гудзяка «Історія відокремлення: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії» досліджує ключові етапи розвитку Київської митрополії в контексті взаємин з Царгородським патріархатом та вплив на формування Берестейської унії. Автор аналізує причини, що сприяли відокремленню Київської митрополії від Царгородського патріархату, а також детально розглядає фактори, що стали основою для укладення Берестейської унії. Робота підкреслює важливість політичних і релігійних обставин того часу, які вплинули на цей процес, а також оцінює наслідки унії для української церкви та суспільства. Окрему увагу приділено динаміці взаємин між православною і католицькою церквами, а також їхній ролі в формуванні релігійної та культурної ідентичності регіону [17].

Робота М. Довбищенка «Повсякдення українського парафіяльного духовенства кінця XVI – першої половини XVII ст. (за твором «Perspectiwa» Касіяна Саковича)» присвячена вивченню повсякденного життя українського парафіяльного духовенства в кінці XVI – першій половині XVII століття, періоді, що має надзвичайне значення як для історії Церкви в Україні, так і для загальної історії країни [20]. Цей час характеризується конфесійним розділенням українського суспільства та вибором цивілізаційного розвитку. Політичні, соціальні та релігійні зміни в Україні того періоду суттєво визначалися національно-релігійними рухами. В історіографії як вітчизняній, так і зарубіжній, ці процеси досліджувалися через призму глобального політичного та культурного контексту Центральної та Східної Європи. Однак проблеми повсякденного життя дрібної шляхти, духовенства, міщан і селян залишалися малодослідженими, а мотивація їхніх вчинків, яка істотно вплинула на розвиток української культури, була до кінця не з'ясованою.

Інша студія М. Довбищенка «Шляхта в середовищі парафіяльного духовенства Волинського воєводства: досвід соціальних комунікацій в Україні литовсько-польської доби» досліджує проблеми соціальної взаємодії між українським парафіяльним духовенством Волині та представниками шляхетського стану в кінці XVI – першій половині XVII ст. [23]. В роботі

розглянуто статус парафіяльних священників в соціальному контексті українського суспільства литовсько-польської доби, виявлено дві основні моделі їхньої соціальної ролі. Перша модель характеризує духовенство як соціальну групу, до якої входять спадкові пресвітери. Друга модель представляє їх як професійну корпорацію, яка об'єднувала як спадкових священників, так і вихідців з інших соціальних груп, таких як міщани і шляхтичі, що прийняли духовний сан. Розглянуто мотивацію шляхетських осіб до вступу в духовенство, серед яких матеріальне забезпечення від багатих церковних фундацій і бажання присвятити життя пастирській діяльності без кар'єрного зростання. Для ілюстрації обрано двох видатних представників шляхетського походження з Волині: о. Стефана Смотрицького і о. Федора Мелешка. Підкреслено їхній вклад у розвиток науково-просвітницької діяльності та шкільництва в регіоні, а також важливість соціальної взаємодії парафіяльного духовенства з шляхетським станом в умовах культурно-національного руху в Україні в другій половині XVI – середині XVII століття.

У статті П. Кулаковського «Волиняни у структурі унійної церкви на землях Великого Князівства Литовського (кінець XVI – перша половина XVII ст.)» встановлено, що в єпархіях і архієпархіях Великого князівства Литовського на Волині протягом досліджуваного періоду служили як представники міщанського середовища, такі як полоцький архієпископ Йосафат Кунцевич, так і особи з шляхетського соціуму, зокрема володимирський і берестейський єпископ Йосиф Баковецький, пінський і турівський єпископ Пахомій Война Оранський, кобринський архімандрит Павло Овлочимський та інші [35].

Стаття О. Недавньої «Уроки кризи української церкви XVI століття» досліджує кризові явища, що вплинули на українську Церкву в XVI столітті, періоді значних релігійних і політичних змін. Огляд охоплює основні чинники, які призвели до занепаду духовності та церковної дисципліни, зокрема тиск католицької польської влади, що прагнула ліквідувати українську ідентичність через церковну унію. Аналізуються спроби відновлення духовності через соборну діяльність і реформи, хоча їх реалізація виявилася недостатньою.

Підкреслено, що частина православного духовенства обрала шлях компромісу, пристосувавшись до нових умов, що вплинуло на подальший розвиток Церкви. Стаття надає важливі висновки щодо соціально-релігійних процесів в Україні в зазначений період [39].

Робота С. Олійника «Правові наслідки Берестейської церковної унії 1596 року на території України» присвячена правовим наслідкам Берестейської церковної унії 1596 року на території України, досліджуючи її вплив на юридичний і соціальний порядок. У праці розглядається, як унія змінила правовий статус церковних структур, їхнє управління і вплив на духовенство та мирян. Аналізується, як унія відобразилася на земельних і майнових питаннях, а також на правових відносинах між українською та польською юрисдикціями. Стаття також висвітлює правові конфлікти та суперечки, які виникли внаслідок унії, і їхній вплив на розвиток правової системи в Україні. Висновки підкреслюють значення унії для подальшої правової та соціальної еволюції в регіоні [41].

Дослідження Г. Охріменко «Основні тематичні блоки відображення кризових явищ Київської митрополії православної церкви в українсько-білоруській полемічній літературі кінця XVI – першої половини XVII ст.» надає характеристику ключовим темам у полемічній літературі українсько-білоруського регіону кінця XVI – першої половини XVII століття, що відображають кризові явища Київської митрополії Православної церкви. Серед основних тем автор виділяє порушення внутрішньоцерковної дисципліни та інституційну кризу в митрополії, а також недостатній рівень інтелектуальної та моральної освіти православного духовенства [43].

Стаття А. Павленко «Берестейська церковна унія та її історичне значення» аналізує історичне значення Берестейської церковної унії 1596 року, яка стала важливою віхою в історії церковних і політичних відносин в Україні. У праці розглядається, як унія вплинула на релігійну ідентичність українських земель, включаючи наслідки для православної церкви і становлення Української греко-католицької церкви. Автор досліджує вплив унії на соціально-політичний клімат

того часу, конфлікти між православними та католицькими громадами, а також довготривалі наслідки для церковної і культурної ідентичності України. Стаття підкреслює, що Берестейська унія стала не лише релігійним, але й значним політичним і культурним фактором у формуванні сучасної української ідентичності [44].

І. Скиба у науковому доробку на тему «Наслідки Берестейської унії для Православної Волині в перші післяунійні десятиліття» робить висновок, що ідея церковної унії знайшла найбільше підтримки серед заможних верств Волині, зокрема частини шляхти і духовенства, які були орієнтовані на західну культуру, вважаючи польську культуру вищою та престижнішою. Приналежність до католицького духовного та культурного середовища відкривала можливості для кар'єрного зростання та впливу в державі. З іншого боку, польська влада переслідувала православних за їх відмінності, що могло спонукати деяких з православних ієрархів шукати компроміс у вигляді унії. Однак більшість волинського духовенства, шляхта, міщани та селянство відкинули ідею унії. Хоча уніати змогли приєднати чотирьох з шести православних єпископів Київської митрополії, значна частина віруючих залишилася вірною православ'ю. Головними чинниками в протистоянні були духовенство та шляхта, а найбільшу активність у зміцненні позицій унії проявив Володимирський владика Іпатій (Потій) [49].

Робота Л. Тимошенко «Берестейські церковні собори у жовтні 1596 р.: підготовка, склад учасників та провідники» аналізує Берестейські церковні собори, що відбулися в жовтні 1596 року, зокрема підготовку, склад учасників та провідників цих важливих подій. Докладно розглянуто процес організації соборів, відзначено основних організаторів і ключових діячів, які відіграли важливу роль у цих церковних зібраннях. У статті представлено інформацію про учасників, включаючи як церковних ієрархів, так і світських осіб, що мали вплив на перебіг подій. Розглянуто також їх мотивацію та вплив на результат соборів, які стали переломним моментом у церковній історії України. Автор статті

підкреслює значення Берестейських соборів у контексті релігійних і політичних перетворень того часу [50].

У ще одному своєму дослідженні Л. Тимошенко зауважує, що митрополит Макарій (Булгаков), один з перших істориків унії, стверджував, що собор, який розпочався в Бересті 24 червня 1594 року, не мав правової легітимності, оскільки король Сигізмунд III, верховний патрон і господар церкви, в той час перебував у Швеції. У зв'язку з цим, учасники собору вирішили зайнятися вирішенням нагальних питань церковного життя в рамках дозволених правом дій. Як наслідок, ухвали, прийняті на цьому соборі, мали статус ієрархічних (пастирських) розпоряджень, а не соборових декретів. Єпископат на чолі з митрополитом ухвалив основний документ, який планувалося затвердити на соборі 1595 року. Однак Макарій (Булгаков) назвав цей документ соборним, хоча він здебільшого стосувався діяльності церковних братств і був відповіддю на інструкцію, привезену віленськими братчиками. В подальшому дослідники традиційно називали документи, ухвалені в кінці червня 1594 року, соборними, але сам собор залишається неформальним [51].

Ще одне дослідження Л. Тимошенка, яке теж було важливим при написанні дипломної роботи, звертає увагу на той факт, що представники старої історіографії церковної історії та Берестейської унії зазвичай неохоче обговорювали кризу православ'я в контексті походження унії. Існує навіть версія, що підкреслення кризи стало однією з причин, через яку магістерська дисертація М. Костомарова була спалена в Харківському університеті у 1841 р. Пізніші історики стали більш відвертими, але концепція кризи залишалася переважно вигідною для римо-католицько-унійної літератури. Проте не лише конфесійні історики займалися інтерпретацією цієї проблеми. У другій половині XIX – на початку XX ст. основними і підсумковими стали погляди М. Грушевського, який чітко сформулював і детально обґрунтував концепцію кризи Православної церкви напередодні Берестейської унії [55].

Стаття Ю. Токарської «Рух за духовне та церковне відродження в Україні в останніх десятиліттях XVI століття» досліджує рух за духовне та церковне

відродження в Україні наприкінці XVI століття, який став важливим етапом в історії української церкви. Авторка аналізує ключові ініціативи, спрямовані на відновлення духовних і моральних цінностей у православному середовищі, зокрема діяльність церковних братств та освітніх установ. Важливу роль у цьому процесі відігравала підтримка з боку знаті та міщан, а також зусилля з утвердження православної ідентичності в умовах релігійної та політичної нестабільності. Стаття також висвітлює труднощі, з якими стикалися учасники руху, такі як протидія з боку католицької церкви та політичні перешкоди. Дослідницею також зроблено висновок про значний вплив цих зусиль на подальший розвиток православної церкви в Україні та національну ідентичність [60].

Отже, історіографія проблеми Берестейської унії вирізняється різноманіттю підходів і інтерпретацій, що демонструють еволюцію поглядів на цей складний історичний процес. Ранні історики часто мінімізували значення кризи православ'я, що призводило до обмеженого висвітлення причин і наслідків унії. Пізніше концепція кризи православної церкви отримала більш виразне формулювання, що дало новий поштовх для дослідження теми. З часом історики почали більше уваги приділяти соціально-політичним та культурним рисам унії, зосереджували увагу на її впливі на національну ідентичність та церковні структури. Сучасні дослідження характеризуються прагненням до комплексного підходу, що включає аналіз як церковних, так і світських факторів. Еволюція в історіографії цієї проблеми демонструє зростаючу увагу до специфіки процесів, що супроводжували Берестейську унію.

1.2. Характеристика джерельної бази.

Джерельна база дослідження Берестейської унії є надзвичайно багатою та різноманітною, що демонструє складність і багатогранність цього історичного явища. Основні джерела включають церковні документи: протоколи соборів та церковні статuti, а також листування ключових учасників подій, яке забезпечує цінну інформацію про політичні та соціальні виміри Берестейської унії.

Збірник «Акти, що стосуються історії Західної Русі», виданий Археографічною комісією в 1848 р., є важливим джерелом для дослідження історії цього регіону. Третій том серії охоплює період з 1544 по 1587 роки і складається з основного тексту, додатків і нотаток. У виданні представлено значну кількість документів, які висвітлюють соціально-політичні події, адміністративні рішення та інші галузі життя Західної Русі того часу. Особливу цінність мають документи, що стосуються періоду після ліквідації Московії та інтеграції земель у складі Речі Посполитої [1]. Збірник забезпечує унікальну можливість ознайомитися з офіційними актами, протоколами та іншими важливими документами, що допомагають краще зрозуміти історичні процеси того періоду. Важливість цього видання зростає у плані дослідження історії Західної Русі, зокрема в галузі політичних і соціальних змін.

«Апокрисис» Христофора Філалета – це важливий полемічний твір, написаний у контексті релігійних і конфесійних суперечок кінця XVI століття. У цьому документі Філалет, видатний український релігійний діяч, обґрунтовує православну позицію у відповідь на католицькі та уніатські доктрини, представляючи своє бачення церковних і богословських питань. Твір містить детальну критику католицького і унійного вчення, зокрема у сфері догматики, літургії та церковного управління [3]. «Апокрисис» є не лише релігійним, але й культурним документом, що відображає інтелектуальні і духовні конфлікти того часу. Важливість цієї роботи полягає в її внеску у формування православної ідентичності та захисту традиційної віри. Твір є ключовим джерелом для вивчення релігійної думки та церковних відносин в Україні XVI століття.

Збірка «Документи до історії унії на Волині та Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст.» під редакцією М. Довбищенка є важливим археографічним виданням, що охоплює ключові документи періоду Берестейської унії. Видання містить численні документи, які висвітлюють процеси релігійних і політичних змін на Волині та Київщині, включаючи акти, листування та інші джерела, що допомагають виявити соціальні та культурні наслідки унії [24]. Збірка є корисним ресурсом для дослідників, які вивчають

конфесійні суперечки, соціально-політичні зміни та культурні трансформації в Україні цього періоду. Документи в цьому томі надають цінні свідчення про вплив унії на місцеві громади і церковні структури. Видання допомагає краще зрозуміти історичний вимір та складність взаємин між православною і католицькою церквами в Україні.

Євангеліє від Іоана, одне з чотирьох канонічних Євангелій Нового Завіту, є важливим біблійним текстом, що має глибоке значення для християнської теології і релігійної практики. Його основна увага зосереджена на божественній природі Ісуса Христа, його місії і вченні, що відіграє ключову роль у розумінні християнського віровчення. Важливість цього документа для вивчення подій Берестейської унії полягає в тому, що він служить основним джерелом для розуміння теологічних розбіжностей і єдностей між православ'ям і католицизмом, які стали предметом суперечок у період унії [25]. Аналіз Євангелія від Іоана допомагає зрозуміти релігійні аргументи, які використовувалися обидві сторони для обґрунтування своїх позицій під час Берестейської унії, а також висвітлює основні догматичні розбіжності, що стали причинами конфлікту, що, в свою чергу, дозволяє глибше усвідомити ідеологічні основи і мотиви, які стояли за унією і її наслідками для церкви та суспільства.

Збірка «Южнорусский противокатолический сборник 1596 года в связи с другими подобными сборниками», підготовлена студентом Київської Духовної академії Сергієм Нестеровським і видана 30 березня 1888 року, є цінним рукописом, що досліджує антикатолицькі документи XVI століття. Збірник містить тексти, що демонструють реакцію православних вірян на католицькі впливи і унію [28]. Збірка забезпечує важливі свідчення про релігійні суперечки та полеміку того часу, що є корисним розуміння антиунійних настроїв і літератури. Документи у збірці висвітлюють стратегічні та теологічні аспекти боротьби православних вірян із католицьким впливом, звертаючи увагу на роль цих текстів у формуванні антиунійних тенденцій. Важливість збірки полягає в її здатності доповнити історичне уявлення про події Берестейської унії і динаміку релігійної боротьби в Україні.

Рукопис «Уніатські собори (1596–1839)» Івана Стрельбицького, що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ) у фонді № 304: Колекція дисертацій студентів Київської духовної академії (1819–1920, одиниця зберігання 972, датований 12 березня 1884 р., є важливим джерелом для вивчення уніатських соборів. У цьому документі систематично викладено інформацію про уніатські собори, які відбулися в період з 1596 р. по 1839 р., детально описуючи їхню організацію, рішення та вплив на релігійну ситуацію в Україні [29]. Рукопис містить аналіз релігійних і політичних аспектів унії, документує важливі події та рішення соборів, а також їхній вплив на церковне життя та міжконфесійні стосунки. Завдяки детальному опису подій і документів, цей рукопис є незамінним джерелом для дослідників, які вивчають історію унії та її вплив на православну і католицьку церкви в Україні. Зазначене джерело також допомагає зрозуміти еволюцію унійного руху та його взаємодію з іншими релігійними силами.

Рукопис І. Потія «Унія альбо виклад преднейших артыкулов, ку зодноченью Греков с костелом Римским належащих», опублікований у збірнику пам'ятників полемічної літератури в Західній Русі у 1882 році, є важливим джерелом для дослідження Берестейської унії. У цьому творі Потій детально аналізує попередні статті унії, що стосуються злиття православної церкви з Римським костелом, акцентуючи на теологічних та канонічних аспектах [47]. Автор намагається розкрити причини та наслідки унії, враховуючи специфіку релігійного та політичного контексту того часу. Твір пропонує критичний погляд на унію з позицій православних, досліджуючи її вплив на церковну та суспільну життя. Завдяки детальному викладу аргументів та документів, ця праця є важливим джерелом для розуміння полеміки, що оточувала унію. Праця дозволяє оцінити різні погляди на унію і її значення для релігійної історії Західної Русі.

Важливими джерелами дослідження проблеми інтерпретації теми Берестейської унії у навчальний процес на уроках історії у закладах загальної середньої освіти є і навчально-методичний комплекс.

Державний стандарт повної загальної середньої освіти [18] визначає основні вимоги та норми для забезпечення якісної освіти в Україні. Цей документ встановлює обов'язкові освітні програми, цілі та результативність навчання для учнів на всіх етапах середньої освіти. Стандарт охоплює не лише академічні знання, але й розвиток ключових компетентностей: критичного мислення, креативності та соціальних навичок. Стандарт визначає вимоги до змісту навчальних предметів, методів і технологій викладання, а також оцінювання результатів навчання. Важливою частиною стандарту є інтеграція сучасних освітніх практик і технологій, що забезпечують адаптацію до потреб ринку праці та вимог глобалізованого світу. Документ також зосереджує увагу на інклюзивності та рівному доступі до освіти для всіх учнів.

«Всесвітня історія. Історія України. (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти» – це збірка навчальних програм, що визначає освітні стандарти для вивчення історії на різних етапах середньої освіти в Україні. Збірка містить інтегровані курси з всесвітньої та української історії, розроблені для 6–11 класів. Програми включають ключові історичні періоди, важливі події та постаті, що забезпечують якісне розуміння як глобальних, так і національних історичних процесів [13]. Навчальні програми спрямовані на формування критичного мислення, історичної свідомості та аналізу історичних джерел. Окрім цього, програми зосереджують увагу на міждисциплінарному підході, що дозволяє інтегрувати історичні знання з іншими предметами. Документ також включає методичні рекомендації для вчителів і орієнтований на підтримку сучасних освітніх технологій у навчальному процесі.

«Історія України: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти» (автори М. Мудрий, О. Аркуша) – це навчальний посібник, що охоплює ключові періоди історії України, які вивчаються в 8 класі ЗЗСО. Підручник подає історичний матеріал у доступній та зрозумілій формі, при цьому враховуючи вікові особливості учнів [36]. Посібник містить детальні описи важливих

історичних подій, осіб, культурних і соціальних процесів, що формували українське суспільство. Інтерактивні елементи: запитання, завдання та ілюстрації, сприяють глибшому усвідомленню матеріалу та розвитку критичного мислення учнів. Видання також включає карти, схеми та таблиці для візуалізації історичних фактів і процесів. Підручник розроблений відповідно до чинних навчальних стандартів і має на меті не лише освітню, а й виховну функцію, сприяючи формуванню національної свідомості та патріотизму серед учнів.

«Історія України: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти» (автори Г. Хлібовська, О. Наумчук) є сучасним навчальним посібником, що охоплює ключові етапи історії України, які вивчаються на рівні 8 класу. У підручнику детально представлені основні історичні події, значимі постаті, соціально-економічні та культурні процеси, що мали вплив на формування українського суспільства [64]. Матеріал подано у зручній для сприйняття формі, з численними ілюстраціями, картами, схемами та таблицями, що сприяють кращому розумінню і засвоєнню тем. Підручник містить різноманітні запитання, завдання та вправи, що допомагають учням краще вивчити предмет та розвивають навички критичного мислення. Видання відповідає сучасним освітнім стандартам та потребам навчального процесу, забезпечуючи якісну підготовку учнів до подальшого вивчення історії України. Завдяки інтерактивним елементам та різноманітним формам подачі інформації, підручник сприяє формуванню національної свідомості та розширенню знань про історичну спадщину України.

«Історія України: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти» авторства І. Щупака є навчальним посібником, призначеним для вивчення історії України учнями 8 класу. Книга охоплює важливі етапи української історії, зокрема періоди, що формували державність та культуру країни [68]. Підручник містить чітко структуровані розділи, що включають ключові події, постаті та соціально-політичні процеси, а також супроводжується ілюстраціями, картами та схемами, які полегшують сприйняття матеріалу. Автор приділяє увагу важливості історичної спадщини та її впливу на сучасність, що

сприяє розвитку національної ідентичності учнів. У книзі передбачені різноманітні завдання, питання для самоперевірки та вправи, що стимулюють активне навчання та критичне мислення. Підручник відповідає сучасним освітнім стандартам та сприяє глибокому розумінню історичних процесів, що мали вплив на формування української нації.

Отже, джерельна база дослідження теми Берестейської унії є досить широкою та різноманітною. Джерельна база цієї теми включає як офіційні документи і церковні акти, так і полемічну літературу того часу, що дозволяє отримати комплексне уявлення про процес укладення унії. Різноманітність джерел дає змогу глибше дослідити специфіку проблеми та наслідки унії для українського соціуму XVI–XVII ст., що забезпечує всебічний аналіз як політичних, так і культурних факторів подій, що відбувалися в цей період.

РОЗДІЛ 2

КИЇВСЬКА МИТРОПОЛІЯ (РУСЬКА ЦЕРКВА) НАПРИКІНЦІ XVI – У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XVII СТ.: СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНІ УМОВИ

2.1. Інституційна криза Православної церкви і перше культурно-національне відродження в Україні.

Під час перебування українських земель у складі Речі Посполитої церква була невід'ємною частиною державності і функціонувала як постійна інституція. Полемічна література того часу є важливим джерелом для розуміння стану православної церкви, яка переживала кризу і демонструвала неспроможність київської митрополії. Питання корупції у відносинах «держава-церква», що зумовлювалось патрональним правом на «подання хлібів духовних та столиць духовних», а також малосвідомість православної церквою верхівки і порушення прав вільного вибору віросповідання, активно обговорювались у полемічній літературі православними і католицькими полемістами кінця XVI – початку XVII століть [43, с. 145].

І. Стрельбицький, один з випускників Київської духовної академії й автор дослідження «Уніатські собори (1596–1839)» (Київ, 1884), зазначав, що православні полемісти обговорювали не лише догматичні переваги православ'я та недоліки унії, але й права короля, ієрархів і народу в релігійних питаннях. Він зазначав, що «дискусії про унію стали дуже популярними, настільки, що навіть офіційні документи почали перетворюватися на богословські трактати. Чим більше православні та уніатські автори переслідували свої полемічні цілі, тим яскравіше виражали свою позицію і часто публічно критикували негативні риси своїх опонентів» [29, с. 162].

Згідно з думкою іншого представника київської духовної академії, С. Нестеровського, полемічні трактати мали різні характеристики: одні з них були суто полемічними і мали на меті «викриття та осуд латинян»; інші матеріали мали енциклопедичний, морально-аскетичний або частково історичний характер. Дослідник виділяє два основні питання, що обговорювались

православними полемістами кінця хві століття: 1) питання причин і часу відділення римської церкви від вселенської; 2) питання про «блуди» (відхилення) латинян, за які вони були відлучені від вселенської церкви і заслуговували справедливого осуду з боку православних [28, с. 58].

Представники старої історіографії церкви та Берестейської унії зазвичай неохоче згадували про кризу православ'я у контексті виникнення унії. Існує навіть версія, що зосередження уваги на кризі став однією з причин, чому в 1841 році в Харківському університеті була спалена магістерська дисертація М. Костомарова [56, с. 89]. Пізніші історики стали більш відвертими, але концепція кризи залишалася вигідною передусім для католицько-уніатської конфесійної літератури. Однак не тільки конфесійні історики брали участь у розвитку інтерпретацій цієї проблеми [55, с. 101].

Б. Гудзяк, не аналізуючи окремо інституційні основи Київської церкви, відразу переходить до розгляду процесу занепаду православ'я. Він, відповідно до заявленої в назві книги тези, трактує становище Київської церкви як «занепад» і «кризу», що призводить до «інституційного, морального й культурного краху». Наприклад, він зазначає: «богословська, інтелектуальна, культурна і ідеологічна слабкість, а також адміністративна й політична немічність Київської церкви». Хоча трактування кризи Царгородського центру православ'я може бути до певної міри зрозумілим, поняття кризи Руської церкви, на жаль, залишається менш чітким. Автор зазвичай зосереджує увагу на моральній та інтелектуальній деградації духовенства, яка, як він вважає, була спричинена так званим «правом подання» [57, с. 169].

У книзі Л. Цвікли «Політика державної влади щодо православної церкви і православної людності (1344–1795)» концепція кризи церкви не отримала вичерпного пояснення. Автор, насамперед, намагається будь-яким способом довести, що тиск на православну церкву до Берестейської унії був практично відсутнім. Він вказує лише на другорядність становища православної церкви і, відповідно, не визнає існування «свідомого чи навіть навмисного прагнення з боку королів та великих князів» завдати шкоди православної церкві. Таке

«з'ясування» виглядає наївним, оскільки спроби знайти змови проти православної церкви давно стали анахронізмом в історіографії [71, с. 36].

Життя Київської Церкви в XVI столітті, без сумніву, не можна назвати процвітаючим. Однак, враховуючи тогочасні умови польсько-литовського суспільства, занепад руського православ'я в першій половині століття не був винятковим явищем. Порівняння католицької та православної церковних структур того періоду в Польщі та Литві демонструє подібну картину. Проте в другій половині XVI століття різниця між рівнями розвитку польської та руської елітарних культур, а також радикальні зміни в релігійній та культурній ситуації значно загострили проблему занепаду Київської Церкви. Хоча середньовічне мистецтво і література Русі перевершували досягнення середньовічної Польщі, з середини XV століття, і особливо в XVI столітті, польська літературна, історична та богословська думка була значно багатшою і різноманітнішою порівняно з культурним застоєм на Русі. Поява революційних протестантських течій у Польщі та Литві, а також розвиток католицької реформи, яка, хоч і почалася пізніше, виявилася тривалішою і потужнішою, підкреслили безсилля Руської Церкви і виявили критичний стан українсько-білоруського православ'я. У другій половині XVI століття Київська митрополія, як і Царгородський патріархат, знаходилася на межі інституційного, морального та культурного розпаду [17, с. 33].

Причини церковної руїни часто виносяться за межі контролю українських вірних, і українська церква розглядається як пасивна жертва несприятливих обставин. Однак йдеться про кризу церкви як інституції, створеної українцями для задоволення, підтримання та спрямування своїх релігійних потреб. Тому важливо задати питання: чому українська християнська спільнота не змогла впоратися з внутрішніми проблемами та зовнішнім тиском? З наведеної оцінки причин кризи випливає, що в українській церкві не було б таких руйнівних проблем, якби, по-перше, ніхто не зазіхав на неї або зазіхання нейтралізувалися (наприклад, через власну державну владу), по-друге, Константинопольський патріарх завжди активно і безкорисливо допомагав, і, по-третє, українці,

незважаючи на експансію, послідовно плекали б свої християнські традиції [39, с. 11].

Події кінця XVII – початку XVIII століття у Київській митрополії значно вплинули на подальший розвиток Церкви та історію українських земель. Ця нова епоха поставила безпрецедентні вимоги перед церковними лідерами, інституціями та віруючими. Контакти з Заходом сприяли значному впливу Реформації та Контрреформації на традиційні структури Київської митрополії. Руська церква, ослаблена століттями бездержавності, не витримала цього тиску конфесіоналізації та розкололася на дві частини: одну, що залишилася під зверхністю Константинопольського патріарха, і другу, що підпорядкувалася Римському папі.

Православні землі Речі Посполитої перебували під впливом загальноєвропейських процесів: зросла залежність Церкви від держави, що стосувалося обох конфесій – уніатської, яку підтримувала влада, та православної, яка була в опозиції. У обох Церквах зростала роль церковної влади у питаннях внутрішньої дисципліни та контролю над чистотою віри, а також посилювалася роль світського елемента у церковних справах. В Україні це проявлялося через діяльність братств, активність князів, шляхти тощо. Релігійні рухи в Україні кінця XVI – XVII століть мали як близькі, так і віддалені паралелі із явищами в Західній Європі, і їх можна співвіднести з процесами, що в західній та українській історіографії позначаються терміном «конфесіоналізація» [60, с. 30].

Те, що руське православ'я потребувало термінових реформ, є безсумнівним фактом. Однак корені цієї кризи знаходяться у другорядному статусі православ'я в офіційно католицькій державі. Православ'я розглядалося як «непорозуміння», яке можна було виправити простими заходами, такими як заміна священників-«схизматиків» на католицьких ксьонзів або введення права патронату над Церквою. Від часу Люблінської унії (1569) право патронату над Церквою перейшло не лише до польського короля та великого князя, але й до магнатів та шляхти. Церкви і монастирі, побудовані світськими правителями, стали власністю, що підлягала звичаєвому праву: пан міг продавати церкви,

відбирати їх у громад, перетворювати на католицькі храми чи протестантські молитовні доми. Утримання священників, включаючи їх право користування землею, цілковито залежало від волі землевласника. Низький освітній рівень духовенства, порушення моральних стандартів і церковних канонів, поширення симонії та повний контроль над Церквою з боку світських патронів були явними проявами загальної кризи українського православ'я наприкінці XVI століття. Вірно і те, що криза Православної Церкви була значно глибшою, ніж криза Католицької Церкви. Крім того, православні не мали свого духовного центру, який міг би захищати інтереси Церкви від світських правителів і визначати напрямок церковного життя. Першим відкритим проявом нової фази у відносинах між католиками і протестантами стала спроба запровадження Григоріанського календаря в православних землях [62, с. 102]. Календарна реформа, чия практична користь не викликала сумнівів, стала причиною гострої релігійної боротьби в останній чверті XVI століття. Запровадження реформи винесло на перший план питання взаємин між католиками і православними і спричинило перше за тривалий час зіткнення релігійних інтересів на території Речі Посполитої. Велику увагу привернули різдвяні події у Львові 1583–1584 років, коли група католиків напала на православні церкви міста, де проходила служба за Юліанським календарем. Спроба католиків впровадити новий календар шляхом тиску на православні громади спричинила хвилю протестів. Зі збільшенням впливу папства та католицьких ієрархів у Речі Посполитій православним доводилося шукати нові способи реагувати на католицькі виклики та адаптувати свої інтереси до нових конфесійних умов [61, с. 411].

Спроба запровадити новий календар викликала сильне занепокоєння серед руського населення. Відомий випадок, коли в Львові католицький архієпископ Ян Димитрій Соліковський на свято Різдва Христового за старим календарем закрити усі руські церкви. Гедеон Балабан разом з галицькими шляхтиками на початку лютого 1584 року подав протест з цього приводу до міського уряду [1, с. 13]. Хоча Стефан Баторій наступними указами заборонив примусове впровадження реформи, це нововведення швидко зустріло всенародний опір.

Ситуація продемонструвала дві ключові тенденції: по-перше, існували чітко протилежні конфесійні позиції стосовно календаря; по-друге, відновлені тісні зв'язки між Царгородом і Київською Церквою посилили цю опозицію. Реакція Єремії показала, що хоча патріарх був ознайомлений з загальними змінами, які реформували православну Європу, він не усвідомлював глибини епохальних змін у Київській митрополії і потребу радикальних заходів для проведення всебічної реформи в руському церковному житті [60, с. 30].

Процеси в Київській митрополії в другій половині XVI століття сучасні дослідники визначають як «русську церковну реформу», підкреслюючи її релігійне підґрунтя як ключовий фактор, що формував суспільні цінності та моделі поведінки. Цей підхід дозволяє зосередити увагу на релігійному чиннику цих значних трансформацій, відходячи від «культурно-освітньої» та «просвітницької» парадигми М. Грушевського, яка була популярна на початку XX століття, що також дає можливість переосмислити традиційний конфесійно зумовлений і полемічно-конфронтаційний підхід до трактування історії Київської митрополії часів Берестейської унії. Отже, культурно-релігійне оновлення було спричинене як зростаючими змінами у православній культурі русинів, так і внутрішньою логікою розвитку Руської Церкви та впливом потужних зовнішніх імпульсів. Дослідження Леоніда Тимошенка акцентують на важливій ролі православного єпископату, зокрема, луцького архиєрея Кирила (Терлецького), у реформуванні Київської митрополії, що раніше залишалося недостатньо визнаним [52, с. 202].

Уражене національне почуття сформувало особливий стиль поведінки русинів в інокультурному середовищі, що проявлявся в неприйнятті нових порядків і недовірі до них. В умовах необхідності самозахисту русини почали шукати нові способи збереження своєї релігійної, культурної та етнічної ідентичності. Рух за духовне, церковне і культурне відродження в Україні наприкінці XVI століття призвів до усвідомлення руськими лідерами важливості грецької спадщини для їхньої релігійної та культурної самобутності. Водночас Царгородський патріархат почав проявляти інтерес до духовного добробуту

православ'я в українсько-білоруських землях і згодом особисто підтримувати реформаторський рух у Київській митрополії [60, с. 31].

Як частина європейської культурної спільноти, Україна неминуче підпадала під вплив суспільних процесів, що відбувалися в Європі. І справа тут не лише у впливах. Дмитро Чижевський, застосовуючи загальноєвропейську модель культурного розвитку до української історії, справедливо зазначав, що «український культурний розвиток слід визнати частиною загальноєвропейського процесу, а українську культуру – елементом європейського цілого. Коли український культурний розвиток проходив ті ж стадії, що й європейський в цілому, це не просто через зовнішні впливи, а тому, що Україна, як частина європейської культурної цілості, переживає ті ж внутрішні процеси, що і вся ця цілість» [65, с. 5].

У культурному житті України кінця XVI – першої половини XVII століття чітко прослідковуються явища, що мають характерні ознаки реформаційних процесів. Незважаючи на значну кількість протестантських сект і течій, які з'явилися в цей період, можна також відзначити інші яскраво виражені реформаційні елементи: зростання ролі церковних громад (братств) у церковному житті, появу інституту церковних проповідників, посилення інтересу до живої народно-розмовної мови (переклади Святого Письма), виникнення дисидентської літератури з раціоналістичною критикою церковних догматів, а також розквіт містицизму і посилення аскетичних настроїв у суспільстві. Ці явища відбувалися на тлі активного формування національної свідомості українського народу, яка в перехідний період між XVI і XVII століттями досягла нового якісного рівня [33, с. 83].

У XVI столітті еволюція західного християнства по-різному впливала на рішення руської ієрархії щодо зміни юрисдикції з Константинопольської на Римську. Релігійний персоналізм, заснований на біблійних цінностях, разом із зростанням ролі мирян і їх активнішою участю в релігійному житті, став ключовим як для католицизму, так і для протестантських реформаторських течій. Ці рухи приваблювали частину руської шляхти, котра приймала нові

форми духовності. Протестантська Реформація і Католицька Реформа привели до появи нових орденів і динамічних релігійних рухів. Конфлікти між протестантами й католиками чітко окреслили позиції західних конфесій, що торкалися також Східного християнства. Поширення друкарства в Західній Європі посилювало інтелектуальний вплив на руську еліту. Під враженням від нових західних релігійних підходів руські єпископи почали бачити можливість реформування Київської митрополії [17, с. 35].

Отже, інституційна криза Православної церкви в Україні в XVI столітті була зумовлена внутрішніми суперечностями та тиском з боку католицького і протестантського світу, що загострило проблеми в церковному управлінні і моральному авторитеті. Кризове становище церкви посилювало потребу в культурно-національному відродженні, що призвело до активного розвитку церковних братств, освіти та літератури. Поява нових форм побожності та інтелектуальної діяльності сприяла створенню нових культурних і освітніх інститутів. У підсумку ці процеси не тільки стабілізували церковне життя, але й заклали основи для подальшого культурного і національного відродження в Україні.

2.2. Церковне життя у Волинському воєводстві Речі Посполитої.

Тема української Реформації на перший погляд може здатися несподіваною, адже Реформація звичайно асоціюється з історією Західної Європи. Ми звикли бачити Реформацію як процес, що трансформував релігійні норми і догми у Європі, адаптуючи їх до нових історичних умов, і як явище, яке суттєво змінило моральні та соціальні орієнтири. Крім того, Реформація відіграла важливу роль у перетворенні феодальних економічних відносин, особливо в Західній Європі. Проте історичні події можуть мати вплив далеко за межами територій, де вони виникли. В Україні ідеї Реформації почали проникати ще в XV столітті, а особливий вплив вони мали після Люблінської унії 1569 року. Хоча ці ідеї не поширилися рівномірно на всі українські землі та серед усіх верств населення, вони здобули популярність серед православної шляхти, міщан,

козацтва і духовенства. Для цих груп, особливо після Берестейської унії 1596 року, православна віра стала важливим елементом національної ідентичності в умовах католицького наступу [15, с. 236].

Політико-правові реформи 60-х років XVI століття у Великому князівстві Литовському та укладення Люблінської унії 1569 року справили суттєвий вплив на соціально-політичну і правову ситуацію в українських землях, які були приєднані до Польської Корони. Зокрема, ці зміни торкнулися сфери землеволодіння та земельної власності шляхти, яка стала привілейованою верствою ранньомодерного суспільства. Завдяки скасуванню обмежень, встановлених I Литовським Статутом 1529 року, що дозволяли продаж лише однієї третини шляхетських маєтностей і накладали застави на дві третини, шляхта отримала значно більше економічних можливостей і перспектив, що зміцнило її маєткові права та відкрило нові горизонти для розвитку економічних і соціальних інтересів [8, с. 132].

У другій половині XIX століття почали з'являтися спеціальні дослідження, присвячені релігійним відносинам на Правобережжі. Однією з перших таких робіт стала стаття Юліана Бартошевича «Szkic dziejów kościoła ruskiego w Polsce» [70]. Важливий внесок у цю тему зробив Е. Ліковський, професор церковної історії в Познанському духовному семінарі, де він викладав загальну історію церкви. Його перша книга, присвячена релігійним аспектам минулого, була монографією «Historia unii kościoła ruskiego z kościołem rzymskim» [73]. У цій праці автор дослідив історію церкви на українських землях від часів Київської Русі до 1874 року. Книга має яскраво виражену антиросійську спрямованість, хоча автор проживав у прусській частині колишньої Речі Посполитої. Він розглядає процеси підготовки, укладення та подальшу долю уніатської церкви в Україні, починаючи з Флорентійського собору 1439 року.

Е. Ліковський наголошував, що Берестейський собор 1596 року та укладення унії не були результатом фанатизму Зигмунта III або інтриг єзуїтів, як вважали деякі польські та російські історики. Автор зазначив, що Сигізмунд III підтримав унію, але не здійснював тиску на православних. На його думку,

ініціатива укладення унії походила з православної церкви України, зокрема від її єпископів. Він також присвятив окрему монографію Берестейському собору 1596 року, у якій повторив основні ідеї щодо процесу укладення унії, висловлені в його попередній праці.

Незважаючи на реалії пізньосередньовічної доби, Церква того часу не була ізольованою від суспільства, особливо в контексті проголошення унії в Бересті. Під патронатом короля та політичної аристократії Речі Посполитої, зокрема шляхти, Церква була безпосередньо залежною від релігійних симпатій землевласників, які володіли храмами східного обряду. Шляхта, маючи право призначати священиків і настоятелів, вирішувала, яка конфесія буде діяти в межах її володінь. В таких умовах магнати, які контролювали великі земельні володіння з містами і селами, грали ключову роль у поширенні або стримуванні унії. Завдяки впливу на дрібну та середню шляхту, магнати могли на повітових сеймиках лобювати інтереси певної конфесії та впливати на рішення вищих державних органів [21, с. 204].

Не церковне духовенство чи єпископи, а політичний народ Речі Посполитої, зокрема магнати і шляхта, мали вирішальний вплив на поширення унії в єпархіях. Ключі до релігійних перетворень залишалися в руках цих землевласників, які контролювали численні церкви та мали повну владу у своїх володіннях. У державних землях, де функції дідичів виконували старости, а в великих містах, таких як Львів, Вільно чи Могилів, місцева міщанська олігархія мала значний вплив на релігійну ситуацію.

Волинське воєводство, як і інші регіони, підпадало під цю тенденцію, але мало свої специфічні особливості. На Волині спостерігалася значна концентрація маєтків у руках магнатів, які контролювали близько 79,8% земель у регіоні за подимним переписом 1629 року. Це означало, що королівські столові маєтності мали мінімальний вплив на релігійні питання, а більшість міст були дрібними аграрними осередками без значного торгового потенціалу, що обмежувало можливості місцевого міщанства впливати на релігійні рухи [21, с. 207].

Православна шляхта Волині, як частина політичного народу Речі Посполитої, активно захищала свої релігійні інтереси наприкінці XVI – на початку XVII ст. через парламентську діяльність, зокрема під час роботи сеймиків і сеймів. Ця діяльність була надзвичайно важливою, оскільки існування Православної Церкви, що не визнавалася польським урядом після проголошення унії в Бресті, було під загрозою. В умовах того часу боротьба на рівні сейму була єдиним легітимним способом захисту прав православних. Тому волинська шляхта, зберігаючи лояльність до Речі Посполитої, активно використовувала ці можливості, сприяючи інституційній відновленню та духовному відродженню Православної Церкви в польсько-литовській державі [22, с. 249].

Основні положення правового статусу міщан викладалися у привілеях, як локаційно-магдебурзьких, так і в окремих актах, що надавали права та вольності. Королівські міста періодично отримували підтверджувальні привілеї або нові, які розширювали міські права, зокрема звільняли від підводної повинності, міських зборів і надавали більше самоврядування.

Іноді розширення міських прав мало політичний контекст. Наприклад, після підписання Люблінської унії, 18 липня 1569 р. король Сигізмунд II Август видав привілеї для міщан Луцька, де підтверджував попередні акти й надавав луцьким купцям право безмитної торгівлі не лише на території Великого князівства Литовського, а й у Короні Польській, тобто в межах усієї Речі Посполитої. У текст підтверджувальних привілеїв зазвичай включали повні тексти попередніх документів. Наприклад, у 1576 році король Стефан Баторій, підтверджуючи магдебурзьке право Луцьку, додав до привілею тексти привілеїв міста, виданих у 1498, 1502, 1507, 1558 і 1569 роках [27, с. 28].

Коли йдеться про парафіяльне духовенство Волині наприкінці XVI – першій половині XVII століття, важливо визначити його суспільний статус. Це духовенство можна розглядати в двох аспектах: як соціальний стан і як професійну корпорацію. В першому випадку мається на увазі спадкові священики, в родинях яких «ремесло пресвітера» передавалося від батька до сина або зятя. Такі служителі, як правило, переважали серед світських

пресвітерів того часу. Вони служили в сільських церквах і в повсякденному житті мало чим відрізнялися від селян. Через брак якісної освіти та належного духовного виховання, ці пастирі мали обмежене знання про віру. Тому не дивно, що до виконання пастирських обов'язків вони часто ставилися без належного усвідомлення морального статусу. Пияцтво, недбалість у виконанні обов'язків, зловживання під час здійснення Святих Тайн і обрядів – ці та інші негативні явища стали серйозною проблемою для Церкви східного обряду як в Україні загалом, так і на Волині зокрема [20, с. 25].

Парафіяльне духовенство Волині, яке включало як православних, так і унійних священиків, мало складну внутрішню структуру. Основу цієї структури складала соціальна група спадкових священиків, що проживали в селах, і про низький рівень освіти та професійної підготовки яких свідчили сучасники. Однак серед цього середовища були і представники інших соціальних груп – міщан і шляхти. Внаслідок такої соціальної взаємодії виникла професійна корпорація, до якої входили особи різних соціальних станів, об'єднані спільним інтересом до пастирського служіння. Особливу роль у цьому об'єднанні відігравала шляхта. Мотивами для інтеграції представників нобілітету до парафіяльного духовенства могли бути матеріальне забезпечення (при наявності щедрої фундації на храм) або бажання займатися духовним служінням без очікування кар'єрного зростання в Церкві [23, с. 123].

Унаслідок складних релігійно-культурних відносин у XVII ст. значна частина української шляхти перейшла на католицизм. У своїй книзі «Тренос або плач Східної Церкви» (1610 р.) відомий православний, а пізніше уніатський церковний діяч Мелетій Смотрицький із жалем зазначив про перехід до католицизму таких відомих українських князівських родів, як Острозькі, Чарторийські, Ружинські, Пузини, а також представників знаті Гулевичів, Загоровських, Калиновських, Потіїв та інших, які становили еліту українського народу. Однак що змусило їх прийняти таке рішення? Важко припустити, що в тогочасній Речі Посполитій діяли якісь примусові чинники, які могли б вплинути на українських магнатів, як-от Острозьких, чиї володіння перевершували

території деяких європейських монархів. Очевидно, що причини цього кроку були значно складнішими та неоднозначними. Криза в українському православ'ї у XVI ст. змусила Церкву шукати шляхи виходу з цієї ситуації. Відновлений після Тридентського собору (1545–1563 рр.) католицизм, який став домінуючою релігією в польсько-литовській державі, виглядав привабливим як для української шляхти, так і для православного духовенства, які прагнули об'єднання Церкви. Католицькі інтелектуали, зокрема члени ордену єзуїтів, запропонували шлях подолання кризи – укладення унії між двома найбільшими християнськими конфесіями. У цьому напрямку активні зусилля докладали як православна Церква в особі митрополита Петра Могили, так і католицька – в особі Йосифа-Вельяміна Рутського. Проте релігійний діалог не завжди проходив успішно, що призводило до конфліктів, іноді навіть кривавих [42, с. 46].

Ідея унії на Волині наприкінці XVI – в першій половині XVII століття не набула значного поширення. Цей регіон поступався білоруським воєводствам Великого князівства Литовського у наданні кадрів для Унійної церкви. Дрібна шляхта, яка була основним джерелом цих кадрів, продовжувала залишатися в межах традиційних релігійних структур. Через прикордонний характер Волині значна частина цієї шляхти віддавала перевагу військовій кар'єрі, яка вважалася менш конфліктною в контексті тодішнього волинського шляхетського суспільства.

Релігійно-культурні зв'язки між Волинню та Великим князівством Литовським залишалися міцними навіть через багато десятиліть після приєднання Волині до складу Корони. Цьому сприяли схожі правові системи, руська мова, використовувана в діловодстві, тісні родинні стосунки та спільні церковно-релігійні проблеми. Це, в свою чергу, призводило до активного обміну кадрами, що спричиняло приплив волинян на церковні посади у Великому князівстві Литовському та, навпаки, міграцію литовців до Унійної церкви на території українських воєводств Речі Посполитої. Проте стверджувати, що вихідці з Волині мали значний вплив на функціонування унійних структур у князівстві, було б перебільшенням. Навіть у Володимирсько-Берестейській

єпархії, яка входила до обох держав, лише один з трьох єпископів того часу походив з Волині. Серед архієпископів та митрополитів Київської, Полоцької, Смоленської та Пінсько-Турівської єпархій лише двоє походили з Волині. Подібну ситуацію можна спостерігати й у монастирях, де волиняни рідко займали настоятельські посади, переважно в регіонах, історично пов'язаних з Волиню: Пінщина та Підляшшя. Водночас, вихідці з Великого князівства Литовського були значно більше представлені на ключових посадах у волинських монастирях [35, с. 176].

Офіційне проголошення унії в Бересті восени 1596 р. стало початком нового етапу в конфесійному житті України, основною ознакою якого було співіснування двох українських церков, що знаходилися в непримиренній боротьбі одна з одною. Луцька єпархія стала одним із головних осередків цієї боротьби між представниками православної та уніатської митрополій, що значною мірою пояснюється тим, що Луцьк був одним із найбільш розвинених і заселених регіонів України, із добре організованою шляхетською владою та господарством. Після завершення Берестейських соборів 1596 р. місцева шляхта почала висловлювати свою позицію щодо церковного розколу в Україні, але ця позиція була далеко не одностайною. У 1598 р. на з'їзді в Луцьку волинські шляхтичі, під проводом князя Ю. Чарторийського та каштеляна М. Мишки, звернулися до короля і сенату із заявою, в якій підтримували унію та закликали польський уряд сприяти новоствореній церкві, ігноруючи вимоги православної громади [24, с. 127].

Можна стверджувати, що церковне життя у Волинському воєводстві Речі Посполитої в кінці XVI – першій половині XVII століття вирізнялось конфесійними конфліктами, зокрема після проголошення Берестейської унії 1596 р. Луцька єпархія стала одним із головних центрів протистояння між православною та унійною церквами. Хоча значна частина місцевої шляхти підтримала унію, їхня позиція не була одностайною, і це загострювало релігійне життя в регіоні.

РОЗДІЛ 3

УКЛАДЕННЯ БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ УНІЇ ТА ПОЧАТКИ РУСЬКОЇ (УНІЙНОЇ) ЦЕРКВИ НА ВОЛИНІ

3.1. Волинські владика – ініціатори унії: просопографічний портрет (К. Терлецький, І. Потій, Д. Збируйський, Л. Пелчицький).

Дослідження участі та ролі єпископату Володимирської, Берестейської, Луцької, Острозької та інших волинських єпархій в унійних пошуках має значне теоретико-методологічне та практичне значення. Насамперед, це дозволить заповнити прогалину, яка існує у вітчизняній історіографії з унійної тематики. По-друге, застосування біографічного методу дозволить детальніше простежити життєвий шлях та діяльність окремих єпископів, їхню роль у процесах укладення унії та вплив на релігійні й суспільні зміни в регіоні. Отож, розглянемо більш детально особливості діяльності видатних релігійних представників Волині.

Кирило Терлецький відомий передусім як один із провідних ініціаторів та лідерів Берестейської унії, тому його постать була широко висвітлена майже всіма церковними істориками XIX–XX століть. Однак лише завдяки дослідженням М. Іванішева та О. Левицького, які спеціально вивчали його діяльність, можна говорити про певний прогрес в історіографії. Варто зазначити, що зосередженість на його участі в унійних процесах, разом із різними аспектами цієї справи, часто відволікала дослідників від інших важливих моментів його діяльності, зокрема того, що К. Терлецький був екзархом Київської митрополії й довгий час мав значний вплив на долю українсько-білоруського християнства [53, с. 204].

Кирило Терлецький, уродженець села Терло на Львівщині, народився близько 1550 р. і походив із старовинного священничого роду Терлецьких (*Дод. А*). Після смерті турово-пінського єпископа Андрія Русина у 1572 р., він зайняв його місце завдяки своєму статусу вдівця, що дозволяло йому очолити єпархію. У 1576 році його затвердили єдиним кандидатом на посаду єпископа. Важливою частиною його діяльності було будівництво храму Святого Духа у Пінську та

турбота про бідних, хоча й відзначались конфлікти з міщанами і шляхтою, а також судові суперечки за церковні маєтки.

Згодом, після смерті луцько-острозького єпископа Йони або Івана Борзобагатого-Красенського у 1585 р., Кирило Терлецький очолив Луцьку єпархію, яка нараховувала сорок церковних маєтків. У 1589 р. він отримав титул екзарха Речі Посполитої від константинопольського патріарха Єремії II, ставши найвпливовішим серед українських єпископів.

Одним із головних досягнень К. Терлецького стала його участь у переговорах щодо Берестейської унії, яка завершилась об'єднанням Київської православної митрополії з католицькою церквою у 1596 р. Це рішення призвело до засудження К. Терлецького православними єпископами, але він отримав королівську підтримку і охоронну грамоту від Сигізмунда III [31].

К. Терлецький користувався гарною репутацією в церковних колах, що підтверджують події, пов'язані з візитом Константинопольського патріарха Єремії в українські землі у 1588-1589 роках. Патріарх здійснив масштабні реформи, позбавивши сану багатьох священників і навіть деяких ієрархів, зокрема, Суспральського архімандрита Тимофія Злобу, якого звинуватили у вбивстві, та Київського митрополита Онисифора (Дівочку). Проте Кирило Терлецький не потрапив під цей «покіс» і, більше того, у серпні 1589 року патріарх призначив його своїм екзархом в Київській митрополії, надавши йому значні повноваження. К. Терлецький отримав завдання наглядати за духовенством, карати порушників і навіть позбавляти їх сану. Завдяки цьому він фактично став найвпливовішою особою в церкві України того часу [26].

Досить цікавою є і постать Іпатія Потія, що походив з руського православного шляхетського роду Потіїв гербу Вага (*Дод. Б*). Його батько, Лев Потійович Тишкович (дату народження не встановлено, помер 1550 року), був писарем і підскарбієм короля Польщі та великого князя Литовського Сигізмунда II Августа. Мати, Ганна Лощанка (бл. 1525–1579), була дочкою ратника литовського війська і походила зі шляхетного роду гербу Кораб. Після смерті батька в 1550 р. та другого шлюбу матері, опіку над І. Потієм взяли на себе

король Сигізмунд II Август і Литовський канцлер, Віленський воєвода князь Микола Христофор Радзивілл Чорний (1515–1565). І. Потій провів дитинство при дворі Радзивілла, патрона протестантів-кальвіністів, де здобув початкову освіту в кальвіністській школі, а пізніше і при дворі короля.

Він закінчив Краківську академію (тепер Ягеллонський університет), де вивчав давньогрецьку та латинську мови, риторичку і діалектику. Можливо, також навчався в одному з німецьких університетів. Існують відомості, що він спочатку підтримував кальвінізм або навіть прийняв його (до 1573/1574 року), перш ніж повернутися до православ'я [30].

В історичній науці та літературознавстві існує думка, що Іпатій Потій примушував до Берестейської унії силовими методами і був тираном. Однак І. Паславський спростував ці твердження, зазначивши, що І. Потій діяв виключно в межах правового поля. Він постає перед нами як самотня і трагічна особистість, яка намагалася відвернути київську церкву від загрози з боку московського патріархату [45, с. 63].

Релігійно-літературна полеміка кінця XVI – початку XVII століть була формою міжетнічного діалогу, де учасники досліджували себе, свою історію і традиції, намагаючись зрозуміти своє місце в світовій історії. Іпатій Потій виявив себе як видатний полеміст. Як зазначив І. Франко, Берестейська унія «підняла його на найвищі щаблі руської ієрархії, дала йому перо в руки і зробила його церковним письменником» [63, с. 313].

Іпатій Потій є автором ряду полемічних трактатів: «Унія альбо выклад преднейших арьтыкулов, ку зьодноченью Греков с костелом Рымским належашых» (1595) [47], «Αντιρρησις або apologia przeciwko Krzysztofowi Philaletowi» (1599), «Оборона Флорентійського собору восьмого» (1603), «Гарьмонія альбо согласіє вһры, сакраменьтов и церемоней святоє Восточное церькви с костелом Рымьским» (1608), «Relacja, y uwazenie postępkow niektorych około Cerkwі Ruskich Wileńskich» (1609).

У 1605 р. він надрукував «Poselstwo do Papieża Syxta IV od duchowienstwa y od książąt y od panów Ruskich w roku 1476», здійснивши першу публікацію

джерела з української історії. Цей документ був надзвичайно важливий у контексті Берестейської полеміки, адже він свідчив про спробу ієрархів київської церкви об'єднатися з Римом ще в 1476 році. Іпатій Потій адаптував цей текст відповідно до культурно-історичних умов того часу. Крім того, він переклав твір Петра Скарги «Synod Brzeski», автор якого виступив на захист Берестейського синоду [75, с. 7].

Писання Іпатія Потія виявляють риси стилістики раннього бароко. Щоб переконати своїх читачів, полеміст ефективно використовував різноманітні красномовні прийоми, які вже були відомі з часів античності. Зокрема, він застосовував такі стилістичні фігури, як антифора, ексекація, прозопопея, гомеотелевтон, асиндетон, полісиндетон, градація, антитетон, плеоназм, метатеза, поліптотон, гемінація, ампліфікація, ізоколон та інші.

Емоційність і експресивність його творів забезпечують тропи, прислів'я, крилаті вислови, пейоративна лексика та інші композиційно-стилістичні засоби. Серед часто використовуваних тропів – метафора, метонімія, гіпербола, антономазія, алегорія, дотеп, іронія, сарказм, порівняння, епітет, синекдоха тощо.

Метод Іпатія Потія характеризується бароковим прагненням до всебічного відображення реальності і універсалізму. Він часто проводив паралелі між різними етапами історії, залучав античну та середньовічну філософську спадщину, посилався на біблійні персонажі та події минулого і сучасності. Цей підхід дозволяв йому детально висвітлити досліджувані теми, зберігати читацький інтерес і впливати на широку аудиторію.

Для обґрунтування своїх аргументів Іпатій Потій використовував схоластичний прийом аргументації через посилення на авторитетні джерела. Інвенційну основу його творів складали, як це було прийнято в добу Ренесансу і Бароко, праці античних філософів (Платона, Арістотеля, Цицерона), творчість давньогрецьких і римських письменників (Сапфо, Катон, Гомер, Піндар), цитати зі Святого Письма, а також праці середньовічних мислителів (Іоан Богослов, Василій Великий, Ієронім, Августин Блаженний, Теофілакт та ін.). Доказову

систему богослова доповнюють постанови церковних соборів, укази королів Речі Посполитої, важливі документи та різноманітний історичний фактаж [59, с. 5].

Католицький єпископ Б. Мацеєвський у своєму листі від 1588 року згадував, що І. Потій намагався організувати диспут між патріархом Єремією, який проїжджав територією Речі Посполитої в 1588 – 1589 роках, і католицькими священниками. Метою диспуту було спробувати переконати православних у необхідності унії з Римом шляхом засудження їхньої позиції, що свідчить про те, що І. Потій займався релігійними питаннями ще до того, як став митрополитом. Цю думку підтверджують і списки учасників з'їздів українсько-білоруського православного духовенства, де також присутнє ім'я І. Потія [48, с. 141].

У 1599 році, після смерті митрополита М. Рогози, І. Потій став Київським уніатським митрополитом. Цей рік безумовно став ключовим у його біографії, адже з того часу І. Потій активно та рішуче підтримував унію, навіть проявляючи войовничість. Свою боротьбу з противниками унії він розпочав у Вільно, де проповідував С. Зизаній. Зизаній відмовився підкоритися митрополиту Потію, і митрополит дізнався, що проповідник діє за підтримки Віленського братства, одного з найбільш впливових братств на території Речі Посполитої поряд із Львівським братством. На С. Зизанія було скоєно напад, і він змушений був втекти з міста. Невдовзі І. Потій, заманивши членів братства за межі Троїцького монастиря, опечатав двері церкви, де проповідував С. Зизаній, і відняв у братства двох священників, які представляли його.

Одним із ключових завдань Іпатія Потія стало зміцнення позицій уніатської церкви в Україні. Незважаючи на те, що після Берестейської унії Київська митрополія офіційно перейшла під управління уніатського митрополита, сам Київ не став резиденцією Потія. Подібно до свого попередника, Михайла Рогози, він намагався уникати частих візитів до міста і, ймовірно, відвідав Київ лише після смерті князя Василя-Костянтина Острозького в 1608 році, що негативно вплинуло на поширення унії в регіоні, особливо враховуючи, що Києво-Печерська Лавра залишилася незалежною від уніатського митрополита. Водночас на Київському Поліссі Потій досяг певних

успіхів, здобувши контроль над волостями і землями, що належали Печерському монастирю, зокрема Тетерівською волостю, де розташоване село Потіївка. Існують припущення, що це село, яке стало митрополичим маєтком на початку XVII століття, було засноване на честь Потія, увічнюючи його ім'я в топоніміці регіону [46, с. 157].

Діонісій Збируйський, у миру Дмитро Грицкович, походив із православного міщанства та працював митним писарем у Красноставі. Його дружиною була Анна Іляшевич, дочка православного холмського єпископа Захарії Іляшевича. Відомо, що у подружжя був син на ім'я Михайло.

Перші письмові згадки про призначення Діонісія Збируйського на посаду єпископа Холмського датуються 25 жовтня та 24 листопада 1585 року. Займаючи цю посаду, єпископ Діонісій брав участь у підготовчих синодах, присвячених обговоренню унії з Римською церквою. Зокрема, в 1590 році за ініціативи львівського єпископа Гедеона (Балабана) в місті Белзі відбулась нарада за участі єпископів Діонісія Збируйського (Холмського і Белзького), Кирила Терлецького (Луцького), Леонтія Пелчицького (Пінського і Турівського), на якій обговорювалось питання унії з РКЦ [72, с. 249-250].

Цікаво, що в своїй протестації-відповіді, поданій до люблінських гродських актів, Д. Збируйський фактично не заперечував факт надання мамрам. Однак він уточнив, що частина цих документів була призначена для підготовки скарги на митрополита через кривди, які той чинив (зокрема, відлучення Гедеона Балабана на червневому Берестейському соборі 1594 р.), а інша частина – для створення тексту угоди про об'єднання з Римською церквою. У відповіді на протестацію православних Збируйський пояснив, що йшлося про підготовку унійних документів. Він використовував фразу, що підтверджує надання мамрам: «*Tho prawda, żeszmi iedno na tho dali, alie drugie membrani daliszmi*». Джерело також свідчить, що умови єдності («*artikuli niektóre*») були записані на окремому аркуші, але єпископи не підписали їх через необхідність узгодження умов з королем («*czego by nam potrzeba było domawiać szię u iego królewskiej mości przed tym ziednoczeniem*») [54, с. 190].

Д. Збируйський мав непрості стосунки з місцевим суспільством, а матеріальне становище його єпископства було надзвичайно скрутним. В 90-х роках XVI століття холмський єпископ часто опинявся в судових процесах з різними кредиторами та родичами, а також захищався від численних звинувачень у скоєнні злочинів. На початку 1594 року ці судові справи загострилися і тривали протягом усього року. Як і в інших єпархіях, Д. Збируйському доводилося відстоювати свої права в суді. Як впливає з листування І. Потія з королем, зокрема листа від 16 грудня 1603 року, написаного у зв'язку з вакантною Холмською кафедрою після смерті єпископа, наприкінці свого життя Збируйський зазнавав серйозних матеріальних труднощів. Маючи дохід лише з кафедри і кількох селян, він помер у великій нужді [58, с. 70].

Численні джерела, що висвітлюють матеріальне становище Холмської кафедри, не дають змоги точно з'ясувати, чи володіла вона взагалі будь-якими маєтностями (так званими церковними селами, якими керував кафедральний крилос). Якщо їх справді не було, єпископу було надзвичайно складно забезпечувати функціонування свого уряду. Відповідно, проблемними ставали й поїздки за межі єпархії [51, с. 106].

Наприкінці XVI століття саме православні єпископи стали ініціаторами укладення унії — серед них львівський єпископ Гедеон Балабан, луцький єпископ Кирило Терлецький, холмський єпископ Діонісій Збируйський та єпископ Леонтій Пелчицький з Турова. Окрім особистих інтересів, вони прагнули покращити церковну ситуацію, вірячи, що високоорганізована та авторитетна Католицька Церква запровадить порядок і дисципліну серед православних. Вступивши до унії, православні отримали б рівноправність у Речі Посполитій, уникнувши зневаги та дискримінації, а православна знать змогла б брати участь у розподілі посад. Також православні єпископи, зрівнявшись у статусі з католицькими ієрархами, стали б членами сенату – верхньої палати польського парламенту [11, с. 285].

Після кількох зустрічей з польськими ієрархами, королівськими урядовцями та папським нунцієм, четверо православних єпископів погодилися

на укладення унії. Наприкінці 1595 року єпископи Іпатій Потій і Кирило Терлецький вирушили до Риму, де папа Климент VIII схвалив унію, урочисто прийнявши українську Православну Церкву під свою владу, водночас гарантувавши збереження традиційної православної літургії, обрядів і таких звичаїв, як право священників одружуватися. Проте події, що розгорталися згодом, показали, що «братерство в унії», укладене в 1596 році в Бресті, було дієвим лише в теорії. Із проникненням польського режиму на українські землі посилювалася національна антипатія, загострювалися релігійні конфлікти. Також процеси полонізації призвели до того, що заможні верстви православного населення почали переходити в католицизм, і лише небагато українських магнатських родів залишалися вірними своїй традиційній вірі [37, с. 169].

Подія щодо скинення митрополита Оносифора Дівочки, яку в літературі називають безпрецедентною, викликала значний інтерес як у сучасників, так і в дослідників. Відкинувши неточності старих історіографічних трактувань, було встановлено, що це сталося в липні 1589 року під час візиту Константинопольського патріарха Єремії II Траноса, який повертався з Московії. Однак, оскільки грамота патріарха щодо цього акту не збереглася (і немає впевненості, що вона взагалі існувала), точна дата і причини скинення залишаються неясними. За тогочасними твердженнями, які поширювалися в полемічних творах, митрополита звинуватили в двоєженстві. Єдине пряме свідчення, яке пов'язує його з двоєженством, належить патріарху Йоакиму і датується 1586 роком, однак воно базується на чутках від багатьох духовних і світських осіб. Цікаво, що в відомих грамотах Єремії II, які ініціювали реформи в митрополії, двоєженство і навіть троєженство священників згадується узагальнено, як вада церковного життя того часу. Зокрема, в грамоті патріарха до литовських єпископів від 21 липня 1589 року, він наказував позбавляти таких пастирів сану. Конкретні звинувачення були висунуті лише проти пінського єпископа Леонтія Пелчицького, якому Єремія погрожував відлученням за покривання священників-двоєженців [1, с. 13].

Отже, прямих доказів щодо «двоєженства» Онисифора не існує, і доступний матеріал не вказує на його скинення як акт екскомунікації. Проте в грамоті патріарха Єремії, виданій у листопаді 1590 року в Кам'янці, коли він вже повертався на батьківщину, згадується про собор у Вільно, що відбувся «після скинення першого митрополита Кир Онисифора» [74, с. 208].

Отже, волинські владики Кирило Терлецький, Іпатій Потій і Діонісій Збируйський відіграли ключову роль в ініціюванні Берестейської унії. Духовні представники прагнули не лише зміцнити церковну дисципліну, але й забезпечити рівноправність православних в Речі Посполитій з метою досягнення рівного статусу з католицькими ієрархами. Їхня діяльність демонструвала зусилля по реформуванню церковної структури через єднання з Римом, що, на їхню думку, могло б оздоровити духовну атмосферу. Однак їхні дії також мали політичні та соціальні мотиви, зокрема, захист інтересів православної шляхти. Хоча унія обіцяла стабільність і впорядкованість, її втілення отримало значні опозиційні настрої в суспільстві, що врешті загострило релігійні конфлікти.

3.2. Собори в Бересті: перебіг, конфлікти та рішення

Берестейська церковна унія 1596 року мала глибокі наслідки для українців. Окрім поділу єдиної до того Київської митрополії, утворення унійної церкви стало важливим чинником національно-релігійного відродження українців і білорусів, сприяючи, зокрема, етнічній консолідації українців. За своєю значущістю ця подія посідає друге місце в церковній історії Східної Європи після християнізації Русі в IX столітті. Вивчення питання унії виходить за межі національної історії окремих народів і стосується історії Центрально-Східної Європи в цілому, оскільки вважається, що унія вплинула на подальшу долю Польської держави [58, с. 23].

Ще до початку собору православні намагалися узгодити його проведення з опонентами. Христофор Філалет зазначає, що православні відправляли посланців до митрополита для привітань і для обговорення «місця, часу і порядку синодових сходок та інших питань», що робилося з метою дотримання

християнських норм і успішне завершення заходу. Проте посланці або поверталися без відповіді, або отримували неприязну відповідь. Через таке ставлення православні не могли більше чекати і сподівалися, що до початку собору 6 жовтня ситуація зміниться, і зустріч все ж відбудеться [3, с. 1013].

Собор був запланований у Бересті, хоча перед цим розглядалися й інші міста. У листі до князя Василя-Костянтина Острозького від 18 липня 1595 р. Тишкевич обговорював можливі місця проведення собору, серед яких називалися Новоградок і Городня, і тільки після них – Берестя. Таким чином, унія могла отримати назву Новоградської чи Гродненської.

Унія завершила період первісного християнства на українських землях. 23 лютого 1596 року Папа урочисто підтвердив всі права Української Церкви, визнавши за українськими митрополитами ті ж патріарші права, які вони мали раніше, перебуваючи в єдності з Царгородським патріархом. Таким чином, Українська З'єднана чи Католицька Церква з самого початку існувала як одна з Помісних Церков у формі Верховного Архієпископства. Цей статус був підтверджений Папою Павлом VI 23 грудня 1663 року, коли він оголосив Львівського митрополита Верховним Архієпископом, оскільки при відновленні Галицької митрополії Папа Пій VII 24 лютого 1807 року переніс права і привілеї Київської митрополії на Галицьку митрополію. Унія, на думку Папи та її українських ініціаторів, мала стати не тільки основою для Українського Патріархату, але й осередком східного католицизму для всього слов'янського Сходу. В аспекті обрядової духовності, «Унія забезпечила Українській Церкві почесне місце серед інших Помісних Церков Сходу та в лоні Вселенської Церкви», як зазначили наші владика у своєму «Посланні» з нагоди 375-річчя цієї Унії [66, с. 107].

20 червня 1590 року на синоді в Бересті єпископи Львівської, Луцької, Пінської та Холмської єпархій Київської митрополії підписали документ, де висловили згоду на об'єднання з Католицькою церквою, за умови збереження чинного церковного устрою та східного обряду богослужіння [12, с. 139].

Історичні умови сприяли реалізації цього проєкту. У 1592 р. папським престолом зайняв Климент VIII (1536–1605), який активно підтримав ініціативу православних єпископів із Речі Посполитої. У 1594 році єпископи підготували Торчинські артикули — документ, що визначав їхнє бачення унії. У лютому 1594 року цей документ був переданий папському нунцію у Варшаві, а згодом досяг Рима. Після переговорів, 23 грудня 1595 року, Папа Климент VIII офіційно оголосив про прийняття Київської митрополії в сопричастя з Католицькою Церквою на урочистій церемонії за участю 33 кардиналів. З 6 по 10 жовтня 1596 року в Бересті відбувся Синод, під час якого єпископи на чолі з митрополитом Михайлом Рогозою офіційно проголосили унію. 15 грудня 1596 року король Сигізмунд III Ваза підтвердив рішення Берестейського Синоду своїм універсалом, що ознаменувало початок унійної Церкви [7].

На унійному соборі більшість присутніх були католиками, а не уніатами, що є важливим фактом. У соборі брали участь дев'ять руських духовних осіб, очолюваних митрополитом, які представляли вищу ієрархію митрополії. Вони охоплювали всі білорусько-литовські єпархії, дві з українських земель та три монастирі з Великого князівства Литовського (ВКЛ). Світська частина собору була нечисленною – п'ять осіб, але вони представляли найвпливовіші магнатські роди ВКЛ, хоч і латинізовані. Інші духовні учасники собору були переважно римо-католиками: три польські єпископи, четверо єзуїтів-експертів і два греки-конвертити з Риму.

Серед 151 учасника православного собору було 65 духовних осіб і 78 світських. Семеро з них представляли Східну церкву, її патріархати і монастирі. Хоча духовну частину очолювали лише два єпископи (Гедеон Балабан з Львова та Михайло Копистенський з Перемишля), представництво з усіх єпархій, окрім Полоцької, було значним. Багато відомих монастирів підтримували православних, а львівське і віленське братства надіслали великі делегації мирян. Таким чином, представництво від єпархій на соборах було символічно важливим. Висновок Збігнева Вуйцика залишається актуальним: унійна церква мала керівництво, але не мала широкої підтримки вірян.

Православний собор, іноді неправильно названий «антисобором», завершив роботу 10 жовтня, адже всі питання були вирішені раніше. Це був повноцінний собор з великою кількістю учасників, серед яких переважали миряни. Його структура добре задокументована, і собор поділився на два основні кола – духовне та світське [50, с. 146].

Дуже важливим є питання про місце засідань православного собору. Відомо, що це був будинок або оселя місцевого урядника-протестанта Малхера Райського.

Чому засідання не проводилися в церкві, як це вимагала традиція і практика? Соборну церкву Св. Миколая зайняли уніати та католики. Іпатій Потій та інші, зокрема Петро Скарга, звинувачували православних у відході від церковних канонів, а Потій стверджував, що міг надати іншу руську церкву. Насправді він їх позачиняв. Але тут є інша правда: православні не пішли б до жодної іншої міської церкви, оскільки вони знаходилися на передмістях. Єдиною церквою на середмісті була соборна церква Св. Миколая.

Тому, щоб собор проходив на середмісті, а не на околицях, обрали оселю Малхера Райського. Але напередодні він продав її іншому протестанту – Криштофу Монвиду Дорогостайському, який був другом князя Василя-Костянтина Острозького. Вони зустрічалися навесні на сеймі у Варшаві, дотримувалися спільної політичної лінії і, вочевидь, про все домовилися.

За даними джерел, будинок Райського-Дорогостайського був величезним, там могли розміститися і духовні, і світські учасники собору. Але питання в іншому – де саме він знаходився? Як вдалося з'ясувати нещодавно, він був розташований на протилежному кінці площі Ринок у Бересті, майже на набережній Мухавця. Сенсацією є те, що відстань між місцями засідань двох соборів складала трохи більше 400 метрів! Тобто, все, що відбувалося на засіданнях противників, можна було чути назовні, а з огляду на напругу (обидва зібрання проходили під охороною військових загонів), могли виникнути збройні сутички. На щастя, цього вдалося уникнути.

Православний собор прийняв кілька рішень, зокрема реагував на унію та зняв з посад митрополита та єпископів-уніатів. Найважливіше в цих документах – переліки учасників, які є дуже детальними. Найцікавішими документами православного собору є так звані «парагностики» (слово, що викликає сумніви чи різні тлумачення). Це тексти, які православні через свої делегації надсилали уніатам (було відправлено три такі документи в перші дні роботи собору). В них чітко маніфестується східна еклезіальна ідентичність і приналежність до Матері-Церкви [9, с. 52].

Відсутність митрополита серйозно підірвала канонічну легітимність собору, хоча на ньому були присутні два єпископи. Митрополита замінили представники православного Сходу. Головував на соборі протосингел Константинопольського патріарха Никифор Парасхес, а його суперником був протосингел і намісник Александрійського патріарха Кирило Лукаріс. Унійний собор не зосереджував уваги на розриві зі Східною Церквою, хоча піддав її гострій критиці, що можна зрозуміти в контексті збереження східного обряду. Православні ж використали цей розрив для обґрунтування канонічного позбавлення уніатів їхніх посад.

Після собору Никифор був заарештований польською владою. Існує думка, що його не захистив князь Василь-Костянтин Острозький, але швидше за все, він став жертвою інтриг Яна Замойського, який вів тривалу боротьбу з князем, хоча і не був на соборі. Никифора судили на сеймі як шпигуна Османської імперії, ув'язнили в Мальборку, де він через кілька років помер. Ця справа кидає тінь на Берестейську унію та її проголошення. Не додає слави й так звана «державна правосильність» унії, що виражалася у фактичному невизнанні православної церкви в часи найвищої релігійної толерантності Речі Посполитої, яка відмовилася поширювати цю толерантність на православних [4, с. 16].

Спільний собор у Бересті, який би об'єднав прихильників і противників унії, не відбувся. Кожен із соборів розпочав з проголошення власної легітимності та закінчив засудженням «відступників». Джерела свідчать про кілька спроб досягти Берестейського порозуміння.

Як уже зазначалося, в перші дні православні відправляли до уніатів делегації з певними пропозиціями (6, 7 і 8 жовтня). Однак їхні вимоги мали ультимативний характер: митрополит Михайло Рагоза мав з'явитися на православний собор і відзвітуватися (фактично, висловити покаєння) перед Никифором. Існують підстави припускати, що Рагоза вагався, але ситуація вже зайшла надто далеко. До того ж він рішуче відповів делегації православних: «Ваш Синод... це збіговисько, бо дієте без голови, що не відповідає Божій волі, і це є неправомірне діяння. Ви повинні прийти до мене, а не я до вас. Адже добре відомо, що голова, а не члени керують тілом».

У звіті невідомого грека, учасника православного собору (джерело знайдене О. Галецьким), події описані як протистояння між Рагозою та Никифором, що супроводжувалося гострими й безкомпромісними дискусіями [44].

Лідери унії також намагалися вплинути на православних. Наприклад, 8 жовтня Петро Скарга разом із королівськими послами прибув до православного собору, де вони виступили з великою промовою (саме цим займалися учасники унійного собору того дня!). Цю промову, яку приписують Скарзі, було опубліковано в його праці про собор, і вона неодноразово передруковувалася в єзуїтських хроніках XVII–XVIII ст. За словами істориків, її аргументи на підтримку унії відтворювали риторіку єзуїта. Попри те, що промову виголосив канцлер Лев Сапіга, католицькі еклезіологічні аргументи Скарги не мали впливу на перебіг собору. Проте згадка про «намову послів», укладену єзуїтом, дозволила ще Яну Велєвіцькому у своєму щоденнику зауважити, що Скарга був дуже активним учасником подій на соборі, навіть більше, ніж митрополит Михайло Рагоза.

Того ж дня, після невдалої промови послів, відбулася ще одна дискусія за участю Скарги. Відомий факт, що єзуїт викликав на дебати князя Василя-Костянтина Острозького, які проходили перед православною громадою. Дебати перервав протосингел Никифор, який головував на соборі. Зміст цієї розмови став відомий завдяки реляції невідомого православного грека, опублікованій

О. Галецьким. «Бесіда» тривала три-чотири години, на ній були присутні волинський воєвода Олександр Острозький і два православні єпископи. Як зазначено у джерелі, Скарга говорив переконливо, чітко викладав причини унії, аргументував владу папи, захищав догмати західної церкви та критикував «помилки» православ'я [50, с. 149].

Цікаво, що Никифор, стурбований затягуванням дискусії, запропонував єзуїту перенести її на православний собор і обговорювати питання з «ученими», які добре розумілися на теології. Однак ця теологічна дискусія, яка могла б допомогти вирішити суперечності, так і не відбулася. Скарзі та його однодумцям не вдалося переконати православних, незважаючи на обіцянки папської підтримки та фінансової допомоги для навчання русинів. Єзуїтська критика східних патріархів та наголошення на кризових явищах у православ'ї лише загострили ситуацію. Як зазначають деякі дослідники, публічні дискусії на соборах не відбулися через те, що було вже надто пізно.

У відповідь православного собору, надісланій уніатам увечері того ж дня, викладалися основні аргументи проти унії. Серед них – вимога єднання зі всією Східною Церквою і її патріархами, а також попереднє узгодження відмінностей у догматах і обрядах. Єзуїтський історик С. Заленський справедливо зазначив, що на соборах не було місця для дебатів і диспутів, оскільки на католицькому боці умови унії були обговорені ще конгрегацією кардиналів у 1595 році [50, с. 153]. На мою думку, делегати папи і короля взагалі не мали таких повноважень, що видно з попередніх нарад у Польщі.

Берестейська унія спричинила конфлікт між вірянами Православної Церкви та прихильниками підпорядкування Римському престолу, яких хоч і було небагато, але їх підтримувала влада. Це протистояння набуло різних форм, і в окремих випадках православні відповідали досить радикально на насильство з боку уніатських владик та духовенства. Попри тиск, значна частина волинян залишалася вірною православ'ю. Конфлікт досяг свого піку на початку 1620-х років, коли стало очевидно, що силові методи не можуть вирішити ситуацію. Тоді православні почали активно використовувати полемічні твори для захисту

своєї віри. Поширення шкіл і друкарства пробудило раніше пасивних і консервативних українців. Замість того, щоб приймати польський католицизм, вони з ще більшою рішучістю стали захищати свої релігійні традиції, що відрізняли їх від поляків. Об'єднання в братства, єдність православних вірян у важкі часи, а також повага до книги і знань врятували їх від знищення та поневолення [49, с. 88].

До правових наслідків Берестейської унії можна віднести такі: до Унійної церкви перейшли менш компетентні священники, які виступали проти Православної церкви; Православна церква зазнала значного збідніння через утиски з боку патронів, які пригнічували духовенство, що поступово занепадало; обіцяне зрівняння в правах уніатів із католиками так і не відбулося; парафіяльні школи закривалися; православна шляхта обмежувалася в правах, а православним міщанам не дозволяли працювати в магістратах; частина православних церков та монастирів була передана новоствореній греко-католицькій церкві [41, с. 44].

Отже, собори в Бересті 1596 р. стали ключовою подією в релігійному житті Речі Посполитої, де було прийнято рішення про утворення унії між частиною Православної церкви та Римом. Собор розколов церковну громаду на два табори: перший, що підтримав унію з католицькою церквою, і другий, що залишився вірним православ'ю. Основні конфлікти виникли через різне бачення майбутнього церковної влади та впливу на вірян, а також через питання рівноправності з католиками. Незважаючи на обіцянки зрівняння в правах, православні віруючі та духовенство, які не прийняли унію, зазнавали утисків. Собор не зміг примирити обидві сторони, що призвело до тривалого розколу, який мав як релігійні, так і політичні наслідки для регіону.

3.3. Волинська шляхта та унія: підтримка та спротив.

Подорож ієрархів в Рим і чутки про складання ними присяги папському престолу загострили і без того непросту ситуацію на українських землях. Народ звинувачував єпископів, що вони самочинно, без згоди духовенства, шляхетства і простолюду підкорили і себе, і весь народ чужій владі, визнав над собою Папу

Римського. Ідея об'єднання православної церкви з католицькою розцінювалась не як довгоочікуване канонічне перемир'я, а як розкол.

По Україні прокотилась перша хвиля народного обурення – повстання Лободи і Наливайка, яке окрім соціальних причин і вимог визнання козацьких порядків, мало анти уніатський настрій. Повстанці чинять погроми маєтків єпископа Кирила Терлецького, що подався до Риму. Здійснюються перші розправи над тими, хто схиляється до ідей унії.

Рішучим противником унітарних проектів виступає князь Костянтин Острозький, адже опіка над Православною Церквою займала важливе місце в житті князя. Хоча на перших порах й Костянтин роздумував про об'єднання церков, яке, на його думку, заповів сам Христос: «І голос Мій почують, і буде одне стадо і один Пастир» [25]. В червні 1593 року князь активно листувався з Іпатієм про можливе возз'єднання церков, і дійшов висновку, що істинне об'єднання, про яке до цих пір в Великій Єктенії, на літургії, моляться священники, настільки складна справа, що не він, не православні єпископи не зможуть цього досягти.

Князь Острозький був глибоко обурений тим, що підготовка унії проводилася єпископами таємно від православної громади. Тому для більшості парафіян і навіть священників її прийняття ієрархами стало повною несподіванкою. Антиунійну позицію князя ще більше підкріпив лист Олександрійського патріарха Мелетія Пігаса від 8 березня 1594 р., в якому палко просили не підтримувати об'єднання церков. За дуже короткий час, з 3 червня 1593 р. до 8 березня 1594 р., князь перетворився з прихильника унії на її завзятого противника. Оскільки він був духовним лідером і взірцем для багатьох, його думка мала вагу. Наталя Яковенко зазначає, що в очах сучасників князі Острозькі володіли особливою Божою харизмою. Вони не лише мали відповідний потенціал майна і престижу, але й несли на собі печатку Божих обранців, на відміну від інших шляхтичів, таких як Радзівіли, які, хоча і не поступалися волинським князям у владі, не здобули такої харизматичної аури [19, с. 235].

Більшість волинського шляхетства підтримала Костянтина Острозького. По-перше, для них він був авторитетом, а по-друге, в об'єднанні релігійних течій вони вбачали прагнення польської корони полонізувати та асимілювати русинів. Тому всілякими методами прагнули запобігти унії. Ще до Брестського собору на генеральному сеймі початку 1596 року православні депутати просили короля Сигізмунда, щоб «єпископи, що відступили від православної віри, були позбавлені духовного сану» і щоб «на місця відступників були поставлені нові єпископи згідно з Варшавською конфедерацією від 28 січня 1573 р., і з жалуваними грамотами попередніх королів, підтверджених присягою самого Сигізмунда III». В останній день сейму, втративши надію отримати від короля виконання своїх вимог, православна шляхта на чолі з князем Острозьким урочисто оголосила королю й всьому сейму, що «вони і весь руський народ не будуть визнавати Кирила Терлецького і Іпатія Потія своїми єпископами, не будуть визнавати їхньої влади в своїх володіннях і не будуть підкорятися їхній духовній юрисдикції» [14, с. 23].

Проте інша частина волинської шляхти орієнтувалась більше на західну, тобто польську культуру. Приналежність до західного культурного, духовного й політичного світу давала б руським людям можливість кар'єрного росту, самореалізації та приєднання до бомонду Речі Посполитої. Характерною рисою уніатського шляхетського суспільства була належність до нього переважно дрібного незаможного нобілітету з невеликим представництвом середньої шляхти. Найвпливовішими уніатами були представники Єло-Малинських, Баковецьких, Овлочимських, Оранських та деяких інших родин. Втім, вірних-уніатів шляхетського походження на Волині було небагато. Близько 6 % належали до вірних східного обряду з'єднаних з Римом [16].

Третя частина шляхи, переважно молоде покоління, діти волинської аристократії: Вишневецькі, Острозькі, Збараські, Радзивілли та ін., навчаючись в Європі, знайомилися з ідеями гуманізму, слухали диспути католиків та протестантів, звикаючи до самостійного критичного осмислення релігійних питань. Повернувшись на Батьківщину, вони бачили тиху патріархальну Волинь,

темне православне духовенство і старше покоління своїх земляків, які не розуміли пропонуваніх Європою нових досягнень і цінностей [16]. До того ж, продовжувало вести просвітницьку діяльність «Товариство Ісуса». Тому, боротьба в українському суспільстві, яка спалахнула на фоні унії церков, справила різко негативне враження на православну шляхетську молодь. В принципі, молоде покоління гостро реагує на лицемірство, відверту демагогію та несправедливість. Саме так можна пояснити той парадоксальний факт, що левова частина дітей яскравих фігурантів боротьби православних і уніатів з сімей Острозьких, Вишневецьких, Сангушок, Корецьких, Гулевичів, Сло-Малинських, Древинських та інших не поділяли релігійних ідеалів батьків і приймали хрещення Римо-Католицької церкви. До унії вони ставились скептично, але радше підтримували її, ніж традиційне православ'я.

За запрошувальними листами, розісланими митрополитом Київським Михайлом Рогозою, до Бресту до осені прибуло безліч духовного і світського люду. На чолі православного духовенства був протосинкел патріарха Константинопольського Никифор. Зі світських осіб був присутній цвіт українського дворянства на чолі з князем Костянтином Острозьким. Партія прихильників унії також була численною, проте більшість її становили польські шляхтичі-католики, наділені високими державними повноваженнями (наприклад, Лев Сапіга та інші). Після суперечок і незгод, противники унії зібрали свій собор, також у Бересті.

Жодна зі сторін не була задоволена результатами Берестейської унії. Хоча уніати змогли приєднати чотирьох з шести православних єпископів Київської митрополії, їхні зусилля не привели до переходу більшості віруючих. Вірні православ'ю залишилися під омофором двох архієреїв, а також більшості білого та чорного духовенства і простих віруючих. До цього слід додати підтримку уніатів з боку королівської влади і послаблення позицій православних через деяку аморфність у відстоюванні духовних інтересів з боку селянства [49, с. 88].

Прихильники унії могли боротись не тільки словом тому, що відчували всіляку підтримку зі сторони влади і короля, котрі вважали, що православні

повинні підпорядковуватись своїм «законним» єпископам, котрі прийняли унію. Влада навіть силою змушували їх до цього: насильно забирали православні храми і передавали у користування владик-уніатів, допомагали владикам карати священників, що не хотіли міняти віри, відбирали всілякі духовні посади від православних, їй надавали тільки уніатам. Одним словом, підтримували уніатів і тиснули на православних як тільки могли. Це почалося ще до проголошення унії, а після її підписання напруга в суспільстві зростала все більше й більше [14, с. 30].

Головними дійовими особами у цьому протистоянні стали духовенство і шляхта. Одразу після підписання унії, владики-відступники почали активно зміцнювати позиції церковного новоутворення. Ставши уніатом, Кирило Терлецький почав звертати луцькі православні церкви в уніатські. Коли ж лучани, позбавлені своїх православних церков, звернулися до священника Стефана Добринського, який жив у Чернчинському монастирі під захистом князя Острозького, то цей священник раптово зник, проте пізніше його тіло було знайдено у річці Стир. Брат убитого, шляхтич Микола Добринський, заніс до суду скаргу на Кирила Терлецького звинувачуючи його у вбивстві та втопленні свого брата. Справу так і не розглянули, вину біскупа не довели.

Проте найбільшою ревністю в плані просування нової віри вирізнявся єпископ Іпатій Потій. В боротьбі з непокірними православними він часто застосовував насилля, оскільки до рукопокладення був каштеляном. Так Іпатій, наприклад, вчинив у 1596 році захопивши церкву святого Іллі у місті Володимир, і вигнавши звідти православних священників. Коли ж покровителька цієї церкви, дружина каштеляна брацлавського Марія Заворовська, подала до суду скаргу на єпископа, який нечувано сплюндрував християнську святиню, то той з нахабною впевненістю у своїй безкарності відповів скаржниці, що вона марно починає справу, бо в Польщі ніякий суд не стане судити його за це. А якщо вона забажає покликати його в Рим на суд, то вона має подолати нелегкий, марний шлях бо він впевнений, що і там не стануть на бік скаржниці [49, с. 89].

Ще з більшим ентузіазмом переслідував Іпатій Потій ненависних йому братчиків. Він силою відбирав у них школи та церкви, розганяв священиків та вчителів, піддавав братчиків анафемі, закликав короля анулювати видані раніше грамоти та привілеї братства. У 1597 році він відібрав заведену незадовго перед тим у Бресті православну братську школу і перетворив її на уніатську. Вчителем до неї визначив вивезеного ним з Риму теолога-уніата грека Петра Аркудія, який здобув освіту в Римі. Близько 1598 року біскуп Потій вигнав православних ченців із Володимирського Спаського монастиря та віддав його утвореній ним капітулі. В 1601 році у нічний час він напав із озброєними людьми на Василівську церкву у місті Володимирі, саме відбувалась заутреня. Єпископ-уніат забрав священні речі, Антимінс і Агнець, витягнув священика з вівтаря і повів його до соборної церкви. Там, після побоїв і знущань, поголив пастиреві бороду, голову й заборонив виконання священницьких обов'язків. Заволодіння Василівською церквою мало дуже символічне значення. Оскільки храм побудували ще в 992 році Володимиром Великим, то перебування святині під юрисдикцією уніатського єпископа, свідчило про успадкування духовних традицій Русі об'єднаним з латинською церквою греко-католикам [49, с. 90].

Крім переслідувань, Потій вживав інші засоби для опанування унії у своїй єпархії. Переконаних противників унії він виставляв ворогами держави, що означало їх переслідування і подальше ув'язнення. Часто Іпатій Потій знімав православних священиків, та ставив на парафію уніатського священика, навіть нехтуючи правом патронату. Наприклад у 1607 р., Потій та його капітула призначають Михайлівській церкві в селі Хмелів, що належав володимирському судді Андрію Зеленському, унійного священика Яцка, без згоди та відома власника.

Більш гуманним способом реагування на ці порушення стало те, що православні священики поширювали серед прихожан численні вигадки про уніатів. Наприклад, поширювалася чутка, що Потій колись прийняв іудаїзм і навіть пройшов обрізання. У 1607 р., після смерті луцького владика Кирила Терлецького, який завжди був об'єктом численних пліток, з'явилася

фантастична чутка про його злу смерть. Анонімний автор, який записав цю історію, розповідає, що диявол нібито задавив Терлецького в льоху і заховав його тіло в порожній бочці з-під грошей. Потім хитрі слуги возили мерця по селах, видаючи його за живого, щоб збирати податки з людей, а пізніше викинули тіло в болото, де ворони «вибрали очі». Лише після цього селяни витягли тіло з багна і закопали його. Автор підкреслює, що все це сталося через те, що Терлецький був «зрадником Східної Церкви», і закликає «всіх людей землі Волинської і кожного чесного» пам'ятати про це [69].

Хоча варто згадати і лояльні методи запровадження унії Іпатієм. В 1609 р. він заснував у Володимирі при соборній Успенській церкві невелику уніатська школу, записавши на її утримання з доходів своєї кафедри по 250 злотих щорічно. Єпископ був відомий, як талановитий проповідник, збереглося чимало проповідей Іпатія. Також Потій написав декілька творів в захист унії і проти православ'я. Але він сприяв встановленню і закріпленню унії не тільки особистою своєю діяльністю а й тим, що приготував собі помічників і наступників: Йосифа-Вельяміна Рутського, Йоакима Мороховського, Йосафата Кунцевича та інших, що продовжували його справу.

Рутський і Кунцевич надали особливу послугу унії, перетворивши уніатське чернецтво за образом римсько-католицьких чернечих товариств, або точніше заснуванням василіанського ордена. Хоча цей союз уніатських монастирів у XVI ст. майже не мав поширення на Волині, проте здебільшого з нього виходили унійні єпископи Володимирські та Луцькі, ревні прихильники папського престолу, які чимало сприяли поширенню та зміцненню унії на Волинській землі.

Боротьба «за людські душі» між прихильниками унії та православними вірянами активно велась і на літературному полі. Продовжувалась розпочата ще до Берестейської унії полемічна боротьба. Яскравим прикладом полемічного твору є «Пересторога» в якому автор піднімає проблему егоїстичних потреб, які рухали єпископами, що прийняли унію. В Острозі було надруковано твір «Апокрисис». Його автор, що писав під псевдо Христофор Філалета, викриває

підступництво унійних єпископів та обґрунтовує законність проведення собору прихильників неподільності Православної церкви в Бересті. Також Христофор Філалет засуджує політику королівського уряду, що була спрямованою проти руського народу. Особливе місце серед них займали твори славетного українського письменника Івана Вишенського («Короткослівна відповідь Петру Скарзі», «Послання єпископам – відступникам від православ'я»). Відповів на полемічну літературу православних Іпатій Потій, опублікувавши «Антиапокрисис».

Не дивлячись на всі зусилля перших унійних владик – безпосередніх ініціаторів унії, їх наступників і навіть польської влади – унія поширювалася на Волині дуже повільно. Навіть самі католики іноді виступали проти унії, як винуватиці внутрішніх смут і міжусобиць.

Головна причина повільності та малої успішності унії, полягала у внутрішній силі, злагоді та дружньому впливу різних верств і станів православного русинського народу, який умів і ще був в змозі чинити сильну протидію не тільки унії, але й більш упорядкованому й сильному польському католицизму та самому польському уряду. Насамперед виступили за свою віру та народність вельможі та шляхтичі волинські.

Незважаючи на численні переходи українських вельмож і дворян у католицтво, наприкінці XVI – на початку XVII ст., все-таки значне їхнє число залишалося на боці православ'я. Вони клопотали за власну народність і віру перед польським урядом і захищали їх у своїх володіннях. Наприкінці XVI на початку XVII століття вельможі та дворяни кілька разів входили у зносини та спілки з польсько-руськими протестантами та разом з ними відстоювали право вільного віросповідання у Польщі. Досягти союзу було неважко, адже протестанти також шукали союзу з православними. Першим реальним результатом православно-протестантського союзу була плідна співпраця православних і протестантів на повітових сеймиках Литви, на діяльність яких мав вплив князь Криштоф Радзивілл. Як відомо, більшість шляхетських зібрань князівства у своїх інструкціях на сейм виступала на захист прав релігійних

громад як православних, так і протестантських. Після прибуття на сейм Костянтина Острозького питання про церковну унію все-таки було підняте. В квітні 1598 року посольська депутація на чолі з протестантом Мартином Броневським подала до сенату вимогу позбавлення єпископських кафедр владик Іпатія Потія та Кирила Терлецького. Втім, проти розгляду цієї справи рішуче виступив примас Польщі архієпископ Гнезненський Станіслав Карнковський, якого підтримали коронний підканцлер Ян Тарновський та біскуп Хельмінський Петро Тиліцький. Єпископ Володимирський Іпатій Потій який був присутнім в сенаті використав цю нагоду для звернення до короля з проханням взяти під захист нову Унійну церкву. Князь Василь-Костянтин Острозький був неприємно вражений реакцією senatorів на позов волинської шляхти. Взявши слово, він звинуватив примаса у порушенні шляхетських вольностей (архієпископ перервав промову Мартина Броневського), а пізніше висловив обурення закликами владики І. Потія до короля взяти під захист уніатів. Князь емоційно висловлювався в тому дусі, що не уніати, а православні потребують королівського захисту. Зрештою, Василь-Костянтин Острозький втратив над собою контроль, вибухнув гнівом, так що його сини Януш та Олександр Острозькі а також зять Криштоф Радзивілл змушені були втрюх його заспокоювати. Втім, на короля ця сцена не справила потрібного враження. Він рішуче заявив, що з огляду на політичну ситуацію що склалася в державі, питання пов'язані з релігійними суперечками мають бути відкладені до наступного сейму. Волинська шляхта, очевидно не без впливу Василя-Костянтина Острозького, зробила спробу зірвати сейм. Як повідомив королю делегат Павло Ожеховський, волинські депутати заявили про відмову розглядати поточні питання, що були винесені на розгляд сейму. Втім, їх позиція на знайшла підтримки у депутатів від інших воєводств православних і протестантів, які готові були йти на компроміс з королем, поставивши інтереси держави вище релігійних проблем. Результати сейму 1598 р. були для православних незначними: король визнав існування проблеми і лише пообіцяв зайнятися

вирішенням протиріч між уніатами і православними на майбутньому сеймі [19, с. 235].

Невдалі спроби ліквідувати унію на сеймах 1597–1598 рр., а також поступове поширення з єднання в середовищі нобілітету змушували лідера православних вірян Волині князя Василя-Костянтина Острозького йти на тісніший союз із протестантами. Досягти його було неважко протестанти також шукали союзу з православними. З цією метою в травні 1599 р. було проведено спільний з'їзд православних та протестантів, на якому було розглянуто поточний політичний момент в державі та перспективи союзу для захисту релігійних інтересів. Найважливіші рішення Віленського з'їзду що проводив роботу в травні-червні 1599 р. були такі. Передусім, вдалося досягнути угоди про політичний союз (конфедерацію) світського характеру, за допомогою якої обидві сторони домовилися скрізь виступати солідарно супроти прокатолицької політики уряду, боронячи силами протестантів справи й інтереси православних і навпаки. Для більшої зручності у взаємних контактах протестанти та православні обрали генеральних провізорів, які мали опікуватися православними церквами та протестантськими зборами. Загальна кількість провізорів складала 121 осіб, з них лише 19 представляли православну коаліцію, більше половини яких було із волинської шляхти. В їх числі три сенатори кийвський воєвода князь Василь-Костянтин Острозький, волинський воєвода князь Олександр Острозький та брацлавський каштелян князь Григорій Сангушко-Коширський. Крім згаданих осіб в число провізорів були включені інші впливові православні князі та магнати Волині. В їх числі: князі Адам і Миколай Вишневецькі, Йоаким Корецький, Богдан Ружинський, Юрій Пузина та інші. Це був перший, так би мовити, «політичний проект», який був складений та узгоджений на Віленському з'їзді [14, с. 32–33].

Проте дійсно якісних зрушень на релігійному поприщі не було аж до сейму 1607 р. Волинське дворянство доручило своїм послам обраним на сейм клопотати перед польським урядом про знищення унії та відновлення православ'я в колишньому вигляді, дозвіл дворянству обрати нових ієрархів,

повернення православним монастирів та маєтків відібраних уніатами, дозвіл на побудову установ і семінарій для освіти православних. Повноваження підписано сімнадцятьма особами, між якими зустрічаються відомі прізвища князів Заславських, Збарзьких, дворян Загоровських, Жабокрицьких, Боговитинів, Древинських, Єло-Малинських, Хрінницьких та інших. Клопотання волинських послів цього разу увінчалось деяким успіхом завдяки, можливо, обуренню Зебжидовського проти короля [16].

На сеймі король видав, і підтвердив постанову, в якій забороняв протиправні дії проти православної церкви східного обряду, насильницьке забирання церков і перешкоджання звершувати богослужіння за їхніми традиціями. Також король підтвердив всі права і привілеї православних братств. А на сеймі 1609 р. ця постанова була знову підтверджена, із заборonoю уніатам насильно звертати до унії православне духовенство та мирян під загрозою штрафу. Спираючись на ці постанови православні волинські вельможі та дворяни забезпечували раніше існуючі та засновували у своїх маєтках нові монастирі та церкви, запрошували до себе та утримували православних вчителів і проповідників, будували книгодрукарні та засновували братства.

Нове покоління шляхти – діти захисників православ'я, що під впливом політики Сигізмунда III, який не давав службового просування для православних, переходило обминаючи унію прямо в католицизм, швидко ополячувалося, втрачало прихильність і інтерес до свого народу. У 1610 р. Мелетій Смотрицький у знаменитому творі «Фрінос» наводить довгий ряд магнатських та шляхетських прізвищ, які відступили від православ'я та своєї народності. Зменшення православної шляхти послаблювало значення і православних братств, бо міщани, що їх поповнювали, втративши своїх покровителів і братчиків з привілейованого становища, виявлялися безсилими проти союзу уряду з католицьким суспільством і уніатами, і не мали змоги обороняти православну церкву і національні інтереси.

Отож, волинська шляхта демонструвала змішану реакцію на Берестейську унію: частина підтримала її, вбачаючи в унії можливість політичного зближення

з католицизмом та отримання привілеїв, але значна частина залишилася вірною православ'ю та відстоювала свої релігійні та культурні традиції. Підтримка унії серед шляхти часто була зумовлена тиском з боку польської влади та бажанням зберегти свій політичний вплив. Противники унії, серед яких була значна частина православної шляхти, активно боролися за збереження своїх прав і виступали проти будь-яких спроб насильницького впровадження католицизму. Незважаючи на тиск, саме шляхта відіграла важливу роль у захисті православної віри та збереженні її позицій у регіоні.

РОЗДІЛ 4

БЕРЕСТЕЙСЬКА УНІЯ У ШКІЛЬНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ТА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ТЕМИ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Основною реформою Міністерства освіти і науки України, яка була ініційована останніми роками і розрахована на тривалу перспективу, є впровадження концепції Нової української школи (НУШ). Головна мета НУШ полягає в створенні школи, де навчання буде приємним для учнів, і яка надаватиме не лише знання, але й навички їх практичного застосування в реальному житті [67].

У 2019 р. розпочалася друга фаза реформи, яка мала стартувати з розробки та затвердження стандартів базової середньої освіти в тому ж році. Проте Державний стандарт базової середньої освіти був затверджений Кабінетом Міністрів України пізніше, 30 вересня 2020 року. Цей документ стане основою для впровадження реформи Нової української школи (НУШ) у 5-9 класах закладів загальної середньої освіти. 8 жовтня 2020 р. т. в. о. Міністра освіти і науки Сергій Шкарлет представив цей стандарт, підсумувавши працю розробників і зазначивши, що освітянська спільнота України активно брала участь у публічних консультаціях у червні того ж року. Він також підкреслив, що ключові компетентності та вміння, передбачені стандартом, базуються на кращих практиках ЄС та досвіді таких країн, як Фінляндія, Шотландія, Франція та Канада. Сам стандарт був впроваджений з 1 червня 2022 року.

Міністерство освіти і науки України розробило графік впровадження цього стандарту. З жовтня 2020 р. до березня 2021 р. планується робота над типовою освітньою та модельними навчальними програмами, а з листопада 2020 р. до вересня 2021 р. має бути створена система оцінювання компетентностей на рівні базової середньої освіти. Пілотування навчально-методичних матеріалів у п'ятих класах розпочнеться з вересня 2021 р., а до серпня 2022 р. триватиме підвищення кваліфікації педагогів.

Держстандарт передбачає чіткі орієнтири для формування компетентностей учнів, зокрема здобуття знань, розвиток вмінь і формування ставлень. Типовий навчальний план буде гнучким, дозволяючи вчителям обирати предмети та інтегровані курси в інтересах учнів, а батьки зможуть відслідковувати прогрес своїх дітей. Педагогам надається академічна свобода, а школи будуть забезпечені необхідними ресурсами, включаючи електронні. Стандарт не розділяє навчальний процес на предмети, а пропонує освітні галузі, що дозволяє розробникам програм поєднувати предмети для інтеграції різних знань [18].

НУШ – це дійсно школа, до якої учні йдуть із задоволенням, відчуваючи сильне бажання навчатися. Адже саме в цій школі формується не лише освіченість, але й всебічний розвиток, що сприяє становленню гармонійної та самодостатньої особистості. Метою загальної середньої освіти є різнобічний розвиток, виховання та соціалізація учнів, які усвідомлюють себе громадянами України, готовими до життя в суспільстві, цивілізованій взаємодії з природою, мають прагнення до самовдосконалення та навчання протягом життя, здатні зробити свідомий життєвий вибір, самореалізуватися, працювати і брати активну участь у громадському житті.

Особливо важливою складовою освітнього процесу залишається забезпечення психологічного комфорту учнів, особливо в умовах правового режиму воєнного стану. Кожному вчителю необхідно володіти методами психологічної підтримки та розвитку емоційного інтелекту дітей і підлітків [34, с. 204].

Реформа Нової української школи базується на оновленні системи освіти в Україні, замінюючи застарілі підходи сучасними освітніми стандартами, що враховують глобальні зміни та соціальні потреби. Важливою складовою реформи є перегляд змісту навчальних предметів, зокрема історії. Нові методи викладання історії України та світової історії акцентують на підвищенні активності учнів, використанні інтерактивних методик, індивідуальному підході до кожного школяра, а також на детальному аналізі історичних подій. Методичні

аспекти викладання історії в рамках реформи НУШ включають різноманітні підходи та методи, спрямовані на покращення якості навчання та підвищення ефективності вивчення історії [2, с. 328].

Берестейська унія є важливою темою в шкільній програмі з історії, оскільки вивчення цієї проблеми демонструє складні релігійні та політичні процеси, що відбувалися на території України в кінці XVI століття. Вивчення цієї події дозволяє учням краще зрозуміти вплив релігійних конфліктів на суспільство та роль унії в історії України. Методика викладання теми повинна не лише надавати фактичну інформацію, але й розвивати критичне мислення учнів завдяки аналізу причин, наслідків та різних точок зору щодо унії. Тема Берестейської унії, її причин та наслідків для українських земель, вивчається у 8 класі на уроках історії України у ЗЗСО. Розглянемо більш детально навчально-методичний комплекс з історії України у цьому класі.

Навчальна програма з історії України та всесвітньої історії для 7-9 класів спрямована на формування відповідних компетентностей і представлена через знання, розуміння та вміння, що відповідають знанневому, смисловому та діяльнісному компонентам. Ціннісний компонент, враховуючи особливості історичного матеріалу, не описується окремо за розділами, оскільки він інтегрований у компоненти ключових компетентностей і актуалізується через знання, розуміння та вміння в усіх розділах [13].

Тема дипломної роботи розкрита у Розділі 1 навчальної програми «Землі України в XVI – першій половині XVII століття», що зосереджений на важливих подіях і процесах того періоду. У параграфі «Берестейська унія як спроба реформування православної церкви» досліджується вплив Берестейської унії 1596 року, яка стала ключовим фактором у спробах реформувати православну церкву шляхом її об'єднання з Римською церквою. Огляд цього процесу включає розгляд соціально-політичних і релігійних обставин, що сприяли укладенню унії, а також її наслідків для православних громад в Україні.

Параграф «Утворення унійної (греко-католицької) церкви» присвячений процесу створення греко-католицької церкви як результату Берестейської унії.

Розглядаються особливості організації та функціонування нової церкви, її вплив на релігійну та культурну життя в Україні, а також опір з боку православних громадам, які не прийняли унію. У роботі аналізуються як позитивні, так і негативні риси цього релігійного перетворення, а також його довготривалі наслідки для конфесійних відносин в Україні.

Для кращого розуміння рівня розкриття теми дослідження у навчально-методичному комплексі з історії України для 8 класу, розглянемо і кілька підручників.

У підручнику М. Мудрого та О. Аркуші з історії України для 8 класу тема дослідження розкрита у розділі 1 «Українські землі у складі Речі Посполитої (XVI – перша половина XVII ст.)» параграфі 5 «Криза і реформа православної церкви. Церковні собори в Бересті 1596 р.». Матеріал підручника доповнений ілюстраціями, а також цікавими рубриками: «Історія на щодень», де виокремлені цікаві факти, що стосуються теми, «Особа в історії», де висвітлено життєвий шлях видатних історичних осіб, рубрики «Обговорімо» та «Працюймо творчо», за допомогою яких учні розвивають критичне мислення та вчаться дискутувати і відстоювати свою думку [36].

У підручнику Г. Хлібовської з історії України для 8 класу тема дипломної роботи висвітлена у розділі 1 «Українські землі у складі Речі Посполитої (XVI – перша половина XVII ст.)» параграфі 6 «Берестейська церковна унія 1596 року». Автори підручника використовують сучасний підхід до подачі навчального матеріалу, що реалізоване у використанні QR-кодів, за допомогою яких учні можуть переглянути додатковий матеріал, що стосується теми. До кожного з підпунктів параграфа додається рубрика із запитаннями, завдяки чому учні зможуть закріпити прочитане та засвоїти основні факти з досліджуваної теми [64].

Підручник І. Щупака з історії України для 8 класу розкриває тему дипломної роботи у розділі 1 «Землі України у складі Речі Посполитої (XVI – перша половина XVII ст.)» параграфі 7 «Берестейська церковна унія 1596 року та її наслідки». Матеріал підручника є досить різноманітним, доповненим

ілюстраціями та графіками. Рубрика «Історичні подробиці» подає інформацію про історичних персоналій та важливі історичні документи, що стосуються досліджуваної теми. Цікавою є і рубрика «Думки істориків», у якій репрезентовано погляди вчених на конкретну історичну подію [68].

Для ефективного дослідження теми Берестейської унії на уроках історії у 8 класі можна використовувати сучасні методи, що сприяють глибшому розумінню мотивів і наслідків унії. Розглянемо більш детально кілька із них.

Поширеним та популярним як серед школярів, так і серед педагогів, є метод візуалізації, тобто використання на уроках відео, зображень та інших візуалізаційних засобів. Відеоуроки у навчанні історії є потужним інструментом, який може зробити навчання більш доступним, візуальним та захоплюючим для учнів.

За допомогою різноманітних методів та прийомів в аналізі та візуалізації знань навчання стає більш керованим, інструменталізованим та орієнтованим на проектні моделі, що дозволяє прогнозувати стійкі та передбачувані результати навчання.

Головною метою використання візуалізації в навчанні є підтримка логічних операцій на всіх етапах навчальної діяльності, особливо при виконанні аналітичних завдань, таких як аналіз, синтез, порівняння, пошук зв'язків та відношень, систематизація та узагальнення [6, с. 17].

Використання візуалізації навчальної інформації призводить до інтенсифікації процесу навчання і сприяє активізації навчальної та пізнавальної діяльності, а також до формування і розвитку критичного та візуального мислення.

Засоби візуалізації можна класифікувати на основі їх психологічних властивостей. Деякі засоби активізують пізнавальні механізми, як от, сприйняття, пам'ять, мислення та уяву. Інші сприяють розвитку психічних функцій: підсилення мотивації, організація уваги, розвиток спостережливості та естетичного сприйняття. Також існують засоби візуалізації, які сприяють

активізації когнітивних функцій, включаючи формування уявлень, понять, інформаційного моделювання та ін [5, с. 168].

Використання методу візуалізації на уроках історії при вивченні теми Берестейської унії може значно полегшити сприйняття і засвоєння матеріалу учнями. Зокрема, створення карт і схем, що ілюструють політичні та релігійні зміни того часу, допомагає візуально уявити просторові та структурні елементи унії. Інфографіки, що демонструють ключові події і персоналії, можуть продемонструвати хронологічний розвиток подій і їх взаємозв'язки. Крім того, використання історичних ілюстрацій, картин і документів в оригінальному або адаптованому вигляді сприяє кращому розумінню специфіки і значення Берестейської унії.

Впродовж останніх років у сучасній освіті все більш поширеною стає технологія проектного навчання, в основі якого – підхід до навчання, в якому учні активно займаються проектами, завданнями, що вимагають від них досліджень, співпраці та творчості. Цей метод спрямований на створення здатностей учнів до критичного мислення, розв'язання проблем, комунікації та роботи в групах.

Метод проектів є освітньою стратегією, спрямованою на здобуття учнями знань, які тісно пов'язані з реальним життям. Цей метод сприяє формуванню учнів специфічних навичок та вмінь завдяки системній організації навчання, яке спрямоване на вирішення проблем. У проектній методології навчання передбачається послідовне моделювання процесу розв'язання проблемних завдань, які вимагають від учасників навчального процесу активного пошуку, дослідження та розробки оптимальних рішень. Учні працюють над проектами, захищають їх та аналізують отримані результати. Цей метод допомагає формувати особистісні риси, які можуть розвиватися лише через активну діяльність і не можуть бути засвоєні лише за допомогою словесного навчання. Під час роботи над проектами, учні набувають досвід самостійної діяльності, сприяють вирішенню завдань, що потребують специфічних знань, розвивають критичне мислення та навички роботи з інформацією (вони знаходять,

аналізують та систематизують необхідну інформацію). Метод проектів також сприяє розвитку спільної роботи, де учні виконують різні соціальні ролі та вирішують пізнавальні та творчі завдання у колективі [9, с. 3].

Педагогічна діяльність у рамках проектної роботи охоплює кілька етапів: спочатку визначається тема проекту, аналізується проблема та формулюється мета. Далі збирається і вивчається інформація, аналізуються дані, розробляється алгоритм дій та план реалізації проекту з покроковим плануванням і оцінкою ресурсів. Після цього здійснюються практичні операції, проводиться поточний контроль якості і вносяться необхідні корективи. На завершальному етапі готуються презентаційні матеріали, проводиться презентація проекту та оцінюються можливості використання його результатів. Завершальний контроль передбачає аналіз досягнутого результату та оцінку якості виконання проекту [32, с. 77].

Використання методу проектів на уроках історії при вивченні теми Берестейської унії дозволяє учням активно залучатися до дослідження і креативно підійти до теми. Наприклад, учні можуть створювати проекти, що включають дослідження історичних документів, відновлення карт або візуалізацію подій, що стосуються Берестейської унії. Проекти можуть передбачати розробку презентацій, створення рольових ігор у вигляді історичних персонажів або театралізацію важливих подій, що допомагає краще зрозуміти соціально-політичні обставини тієї епохи. Крім того, групові проекти сприяють розвитку навичок співпраці та комунікації серед учнів, дозволяючи їм обмінюватися ідеями та створювати цілісну картину подій. Позитивним є також представлення проектів перед класом, що допомагає учням навчитися чітко формулювати свої думки і аргументи.

Впродовж останніх років набуває поширення і метод дискусій та дебатів на уроках історії. За допомогою цього методу можна не лише докладно дослідити усі аспекти кожного з історичних тем, а й поліпшити в учнів навички комунікації та критичного мислення.

Дискусія передбачає широке публічне обговорення суперечливих питань, що базується на обміні думками з певної проблеми. У науковому середовищі термін «дискусія» має різні значення, включаючи як просте обговорення, в якому учасники висловлюють і доповнюють думки та факти, так і суперечку, що відзначається зіткненням різних точок зору і підходів. Однак дискусія часто плутається з полемікою, що є емоційним і пристрасним відстоюванням вже сформованої позиції. Важливо, що дискусія допомагає учням розвивати терпимість до різних думок, вміння уважно слухати без перебивань, уникати принижень, поважати думки опонентів, проявляти стриманість і самокритичність, а також гідно визнавати недоліки власної аргументації [38, с. 125].

Цінність дебатів у процесі навчання учнів є безумовно високою. По-перше, історія за своєю природою є наукою спірною (учні постійно стикаються із суперечностями, а іноді навіть протилежними трактуваннями історичних фактів, причин та наслідків). По-друге, під час дебатів на історичні теми школярі реконструюють минуле, «олюднюють» його, тим самим значно підвищуючи особистісну мотивацію до навчання. По-третє, дебатний процес дає учням змогу розглянути важливі питання під різними кутами, вчить мислити критично [40, с. 41].

Використання методів дискусій та дебатів на уроках історії при вивченні теми Берестейської унії забезпечує якісне розуміння складності та суперечливості історичних подій. Під час дискусій учні можуть обговорювати різні точки зору, що стосуються причин та наслідків унії, розглядати релігійні, політичні та соціальні фактори. Дебати між учнями дозволяють їм краще розуміти мотивації і позиції учасників подій. Означені методи розвивають критичне мислення, сприяють аналізу та оцінці інформації, а також покращують навички аргументації і публічного виступу. Обговорення суперечливих рис унії допомагає учням усвідомити різноманіття історичних інтерпретацій і поглядів.

Можна підсумувати, що вивчення Берестейської унії на уроках історії та методика викладання цієї теми в закладах загальної середньої освіти мають

суттєвий вплив на формування історичної свідомості учнів. Шкільні підручники та навчальні матеріали повинні детально висвітлювати вимір історичних подій, мотиви учасників та наслідки унії. Методика викладання, що включає інтерактивні методи, як-от дискусії, дебати та проєктну діяльність, сприяє активному залученню учнів до навчального процесу і розвитку їх критичного мислення. Належне впровадження цих методів і матеріалів в освітній процес забезпечує більш ефективне засвоєння теми і підготовку учнів до розуміння складних історичних явищ.

ВИСНОВКИ

У результаті вивчення проблеми Берестейської унії вдалось сформулювати такі висновки:

1. Історіографія проблеми Берестейської унії вирізняється різноманітністю підходів і інтерпретацій, які демонструють еволюцію поглядів на цей складний і суперечливий історичний процес. Історики попередніх періодів часто применшували значення кризи православ'я, що призводило до обмеженого висвітлення причин і наслідків унії. Згодом концепція кризи православної церкви була більш чітко сформульована, що сприяло появі нових досліджень цієї теми. Пізніші дослідники стали зосереджувати увагу на соціально-політичних та культурних рисах унії, досліджували її вплив на національну ідентичність та церковні структури. Сучасні дослідження репрезентовані комплексним підходом, який охоплює як церковні, так і світські фактори, та демонструють зростаючу увагу до специфіки процесів, що супроводжували Берестейську унію.

2. Джерельна база дослідження теми Берестейської унії є досить широкою та різноманітною. Джерельна база включає офіційні документи та церковні акти, а також полемічну літературу того часу, що дозволяє сформулювати комплексне уявлення про процес укладення унії. Різноманітність джерел дає змогу глибше дослідити специфіку проблеми і наслідки унії для українського соціуму XVI–XVII ст., що забезпечує всебічний аналіз як політичних, так і культурних факторів, що вплинули на події того періоду.

3. Інституційна криза Православної церкви в Україні в XVI ст. була зумовлена як внутрішніми суперечностями, так і зовнішнім тиском з боку католицького і протестантського світу, що загострило проблеми в церковному управлінні та моральному авторитеті. У відповідь на кризу посилилася потреба в культурно-національному відродженні, що спонукало активний розвиток церковних братств, освіти та літератури. Поява нових форм побожності та інтелектуальної діяльності сприяла створенню нових культурних і освітніх

інститутів. Ці процеси не тільки стабілізували церковне життя, але й заклали основи для подальшого культурного і національного відродження в Україні.

4. Церковне життя в Волинському воєводстві Речі Посполитої в кінці XVI – першій половині XVII ст. вирізнялось конфесійними суперечками, особливо після проголошення Берестейської унії 1596 р. Луцька єпархія стала одним із ключових центрів протистояння між православною та унійною церквами. Хоча значна частина місцевої шляхти підтримала унію, їхня позиція не була одностайною, що ще більше ускладнювало релігійне життя в регіоні. Унійна церква на Волині, яка поступово поширилася тут від 1718 р., ймовірно, на початках мала менший вплив у порівнянні з іншими воєводствами, де впровадження унії відбувалося активніше. При цьому у воєводстві зберігалися тісні зв'язки з православною церквою Великого князівства Литовського, що сприяло обміну кадрами та посиленню взаємодії між регіонами.

5. Волинські владика Кирило Терлецький, Іпатій Потій, Діонісій Збируйський та Леонтій Пелчицький відіграли вирішальну роль в ініціюванні Берестейської унії. Їхня мета полягала не лише в зміцненні церковної дисципліни, але й у забезпеченні рівноправності православних вірян у новопосталій польсько-литовській державі – Речі Посполитій. Через об'єднання з Римом владика сподівалися зберегти традиційну православну конфесію в нових політичних обставинах, реформувати церковну структуру та поліпшити духовну атмосферу. Проте їхні дії мали також політичні та соціальні мотиви, зокрема, пріоритетним був захист інтересів православної шляхти. Хоча унія обіцяла стабільність та порядок, її реалізація спричинила значний спротив у суспільстві, що загострило релігійні конфлікти.

6. Собори в Бересті 1596 р. стали визначною подією в релігійному житті Речі Посполитої, де було ухвалено рішення про створення унії між частиною православної церкви і папським престолом у Римі. Ця подія розділила церковну громаду на два табори: один підтримав унію з римо-католицькою церквою, а інший залишився вірним православ'ю. Основні конфлікти виникли через суперечності щодо майбутньої церковної влади та впливу на вірян, а також

через питання рівноправності з католиками. Попри обіцянки про зрівняння прав, православні віряни та духовенство, що не прийняли унію, зазнали певних утисків. Собор не зміг примирити обидві сторони, що призвело до тривалого розколу з релігійними та політичними наслідками для регіону.

7. Волинська шляхта мала досить неоднозначну реакцію на Берестейську унію: деякі представники підтримали її, сподіваючись на політичне зближення з католицизмом і отримання нових привілеїв, в той час як значна частина залишилася відданою православ'ю, захищаючи свої релігійні та культурні традиції. Підтримка унії серед шляхти часто була обумовлена тиском з боку польської влади та прагненням зберегти свій політичний вплив. Ті, хто виступав проти унії, зокрема частина православної шляхти, активно боролися за збереження своїх прав і протестували проти насильницького впровадження католицизму. Незважаючи на тиск, саме шляхта зіграла ключову роль у захисті православної віри та збереженні її позицій у регіоні.

8. Вивчення Берестейської унії на уроках історії та методика її викладання в загальноосвітніх закладах значно впливають на формування історичної свідомості учнів. Шкільні підручники та навчальні матеріали повинні детально висвітлювати події, мотиви учасників і наслідки унії. Методика викладання, що включає інтерактивні підходи: дискусії, дебати та проектну діяльність, сприяє активному залученню учнів у навчальний процес і розвитку їх критичного мислення. Правильне впровадження цих методів і матеріалів в освітній процес забезпечує глибше засвоєння теми та підготовку учнів до розуміння складних і суперечливих історичних явищ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией / сост. И. Григорович. Т. III: 1544–1587. Санкт-Петербург, 1848. VIII, 316, [1], 17, 14 с.
2. Ананко О., Камбалова Я. Викладання історії України та всесвітньої історії у школі в умовах реформації Нової української школи (НУШ). *Актуальні питання дослідження історичної науки й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах реформування*. 2023. Вип. 2. С. 327–329. URL: http://46.201.250.252:8080/bitstream/handle/123456789/2294/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2023-327-329.pdf?sequence=3.
3. Апокрисис / Твір Христофора Філалета. *Українська література XIV–XVI ст.* Апокрифи. Агіографія. Паломницькі твори. Історіографічні твори. Полемічні твори. Перекладні повісті. Поетичні твори / вступ. ст. і ред. тому В. Л. Микитась; упоряд. В. П. Колосова. Київ: Наук. думка, 1988. 600 с. (Бібліотека української літератури. Дожовтнева українська література).
4. Астаф'єв О. Петро Скарга й острозькі полемісти: риторика супротивних доктрин. *Київські полоністичні студії*. 2013. Вип. 22. С. 13–24. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/kps_2013_22_4.pdf.
5. Бабич О. Візуалізація інформації в процесі навчання. *Фізико-математична освіта*. 2013. № 1 (5). С. 167–170. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/2361/1/Babych.pdf>.
6. Безуглий Д. Візуалізація як сучасна стратегія навчання. *Фізико-математична освіта*. 2015. № 1 (7). С. 15–20. URL: http://fizmatsspu.sumy.ua/Konferencii/sbor/fmo/Zbirnyk_FMO_7_2015.pdf#page=15.

7. Берестейська унія: історичний досвід і пошук моделі єдності церков. Українська греко-католицька церква. 31 липня 2023. URL: <https://ugcc.ua/data/beresteyska-uniya-istorychnyy-dosvid-i-poshuk-modeli-ednosti-tserkov-3345/>.
8. Блануца А. Правові основи шляхетського землеволодіння за Другим Литовським Статутом 1566 р. *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.)*. Київ, 2003. Вип. 3. С. 129–138.
9. Бодько Л. Метод проектів як засіб реалізації особистісно орієнтованого навчання. *Початкова школа*. 2013. Вип. 10. С. 2–4. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Psh_2013_10_3.pdf.
10. Бондарчук В. Відображення міжконфесійної боротьби в Україні наприкінці XVI ст. в «Апокрисисі» Христофора Філалета та «Антиризисі» Іпатія Потія: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. 2016. 196 с. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/8675/1/bondarchuk.pdf>.
11. Буга М. Правове становище православної церкви та духовенства за польської доби в XIV–XVI ст. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. С. 283–287. URL: <http://www.apdp.in.ua/v36/55.pdf>.
12. Вакін В. Соборні діяння дев'яностих років XVI ст. як орган вищого церковного управління Київської митрополії. *Волинський благовісник*. 2016. Вип. 4. С. 135–148. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/volblag_2016_4_12.pdf.
13. Всесвітня історія. Історія України. (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. 260 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.WH.HU.6-11.pdf>.

14. Григоренко А. Уния в истории Украины-Руси: краткий исторический очерк. [Б. м.]: Паритет, 1991. 104 с.
15. Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні в XVI – XVII віці. Київ: Освіта, 1992. 588 с.
16. Грушевський М. С. До біографії митрополита Онисифора Дівочки *Рукописи Краківської академії наук*. Ч. 269. Л. 5-6. URL: https://web.archive.org/web/20210816172356/https://shron2.chtyvo.org.ua/Hrushevskyi/Do_biohrafii_mytropolitya_Onysyfora_Divochky.pdf
17. Гудзяк Б. Історія відокремлення: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. *Українське релігієзнавство*. 2017. Вип. 81-82. С. 31–43. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0000813412>.
18. Державний стандарт повної загальної середньої освіти: Постанова КМУ № 898 від 30.09.2020 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnihstandartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>
19. Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI - перша половина XVII ст.): монографія, ред. С. Федорків; Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, Центр українознавства філософського факультету. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2008. 882 с.
20. Довбищенко М. Повсякдення українського парафіяльного духовенства кінця XVI – першої половини XVII ст. (за твором «Perspectiwa» Касіяна Саковича). *Українознавство*. 2020. № 3 (76). С. 21–40.
21. Довбищенко М. Право патронату та поширення унії на Україні та Білорусі наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. (за матеріалами Волинського воєводства). *Дрогобицький краєзнавчий вісник*. 2006. Вип. 10. С. 201–220. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Dovbyschenko_Mykhailo/Pravo_patronatu_ta_poshyrennia_unii.pdf?
22. Довбищенко М. Українська шляхта Волині у релігійних рухах кінця XVI – першої половини XVII ст.: дисертація на здобуття наукового ступеня

доктора історичних наук. 2010. 864 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Dovbyschenko_Mykhailo/Ukrainska_shliakhta_Volyni_u_relihiinykh_rukhakh_kintsia_XVI_-_pershoi_polovyny_XVII_st.pdf?

23. Довбищенко М. Шляхта в середовищі парафіяльного духовенства Волинського воєводства: досвід соціальних комунікацій в Україні литовсько-польської доби. *Українознавство*. 2022. Вип. 1 (82). С. 120–130. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/253388>.

24. Документи до історії унії на Волині та Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. / упор. М. Довбищенко. *Пам'ятки: археографічний щорічник*. Київ: Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 2001. Т. 3. Вип. 1. 464 с.

25. Євангеліє від Іоана. URL: <http://osbm-buchach.org.ua/Bibliya/Yoan.html>.

26. Єпископ переломних часів. *День*. 3 серпня 2024. URL: <https://day.kyiv.ua/article/ukrayina-incognita/yepyskop-perelomnykh-chasiv-0>.

27. Заяць А. Правове становище волинських міщан у XVI – першій половині XVII ст. *Український історичний журнал*. 2019. № 1. С. 25–53. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/179255/04-Zaiats.pdf?sequence=1>.

28. Інститут рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Ф. 304: Колекція дисертацій студентів Київської духовної академії (1819–1920). Од. зб. 1121. Южнорусскій противокатолическій сборнікъ 1596 года въ связи съ другими подобными сборниками [Рукопис]. Студента четвертого курса Кіевской духовной академіи Сергея Нестеровского. 30 марта 1888. Кієвъ. 149 с. (83 л.).

29. ІР НБУВ. Ф. 304: Колекція дисертацій студентів Київської духовної академії (1819–1920). Од. зб. 972. Стрельбицкий, Иван. Уніатскіє соборы (1596–1839) [Рукопис]. 12 марта 1884. Кієвъ. 381 с. (207 л.).

30. Іпатій Потій, митрополит. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua>

31. Кирило Терлецький. *Історія релігій*. 3 грудня 2020. URL: <https://tureligious.com.ua/kyrylo-terletskyu>.

32. Косович О. Проектна діяльність як одна з форм інноваційних методичних технологій навчання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2011. Вип. 22. С. 76–78. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvuuped_2011_22_28.pdf

33. Крип'якевич І. П. До питання про національну самосвідомість українського народу в кінці XVI – на початку XVII століття. *Український історичний журнал*. 1966. № 2. С. 82–84.

34. Крисенко І. Викладання історії України в умовах НУШ. *Актуальні питання дослідження вітчизняної історії й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах НУШ*. 2022. С. 204–205. URL: <http://46.201.250.252/bitstream/handle/123456789/1852>

35. Кулаковський П. Волиняни у структурі унійної церкви на землях Великого князівства Литовського (кінець XVI – перша половина XVII ст.). *Ukraina Lithuanica*. Київ, 2017. Т. IV. С. 171–188. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kulakovskiy_Petro/Volyniany_u_strukturi_uniinoi_tserkvy_na_zemliakh_Velykoho_kniazivstva_Lytovskoho_kinets_XVI_persha.pdf?

36. Мудрий М., Аркуша О. *Історія України: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти*. 2021. 250 с. URL: https://shkola.in.ua/1921-istoriia-ukrainy-8-klas-mudryi-2021.html#google_vignette.

37. Музиченко П.П. *Історія держави і права України: Навч. посіб. 2-е вид., випр. і доп.* Київ: Знання, КОО, 2000. С. 169.

38. Муляр О., Василенко Н. Використання дискусійних методів на уроках історії як спосіб виховання толерантності учнів. *Педагогічний дискурс*. 2014. Вип. 16. С. 124–128. URL: <https://ojs.kgpa.km.ua/index.php/peddiscourse/article/view/378/337>.

39. Недавня О. Уроки кризи української церкви XVI століття. *Українське релігієзнавство*. 1999. Вип. 9. С. 9–14. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ukrr_1999_9_4.pdf.

40. Нікора А. Методичні аспекти використання дебатів у навчанні студентів-істориків. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського*. 2016. Вип. 1. С. 39–42. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvmdup_2016_1_9.pdf

41. Олійник С. Правові наслідки Берестейської церковної унії 1596 року на території України. *Наукові заходи Юридичного факультету Західноукраїнського національного університету*. 2020. С. 43–45. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/40793/1/43.pdf>.

42. Осадчий В. Католицька церква в Україні: історичний нарис. Луцьк: Luceoria Books and Norbertsnum, 2001. 100 с.

43. Охріменко Г. Основні тематичні блоки відображення кризових явищ Київської митрополії православної церкви в українсько-білоруській полемічній літературі кінця XVI – першої половини XVII ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2011. Вип. 5. С. 142–149. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/NznuoairD2009_2011_5_16.pdf.

44. Павленко А. Берестейська церковна унія та її історичне значення. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. Вип. 5 (23). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/download/11509/11568>.

45. Паславський І. Між Сходом і Заходом: Нариси з культурно-політичної історії української Церкви. Львів, 1994. 144 с.

46. Пекар А. Іпатій Потій – провісник з'єдинення, *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*. 1996. Vol. XV. P. 145–247.

47. Потей И. Уния альбо выклад преднейших артыкулов, ку зодноченью Греков с костелом Римским належащих. Памятники полемической литературы в Западной Руси. 1882. Кн. II. С. 111–168.

48. Сенік С. Два Митрополита – Потій та Рутський. *Історичний контекст укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління*. Львів, 1995. С. 137–148.

49. Скиба І. Наслідки Берестейської унії для Православної Волині в перші післяунійні десятиліття. *Волинський благовісник*. 2014. Вип. 2. С. 85–93. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/volblag_2014_2_9.pdf.

50. Тимошенко Л. Берестейські церковні собори у жовтні 1596 р.: підготовка, склад учасників та провідники. *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2007. № 7. С. 141–167. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/78673/7-Timoshenko.pdf?sequence=1>.

51. Тимошенко Л. Братський «епізод» в історії Берестейського собору 1594 р. *Дрогобицький краєзнавчий вісник*. 2014. Вип. 18. С. 101–113. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/dkz_2014_17-18_12.pdf.

52. Тимошенко Л. Діяльність єпископа Кирила Терлецького на уряді Луцько-Острозької кафедри. *Studia z dziejów i tradycji metropolii kijowskiej XII–XIX wieku* / ред. А. Gil. Lublin, 2009. С. 193–211.

53. Тимошенко Л. Єпископ Кирило Терлецький: родовід і початок духовної кар'єри. *Дрогобицький краєзнавчий вісник*. 2005. Вип. 9. С. 202–213. URL:

https://shron1.chtyvo.org.ua/Tymoshenko_Leonid/Yepyskop_Kyrylo_Terletskyi_rod_ovid_i_pochatok_dukhovnoi_kariery.pdf.

54. Тимошенко Л. Інтриги і конфлікти в історії укладення Берестейської унії у світлі документальних джерел та полемічної літератури. *СОЦІУМ. Альманах соціальної історії*. 2015. Вип. 11-12. С. 185–209. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/104602>.

55. Тимошенко Л. Криза церковного життя Київської православної митрополії наприкінці XVI ст.: інтерпретації істориків і свідчення джерел. *Дрогобицький краєзнавчий вісник*. 2008. С. 96–116. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Tymoshenko_Leonid/Kryza_tserkovnoho_zhyttia_Kyivskoi_pравoslavnoi_mytropolii.pdf?PHPSESSID=1jogj0tr32smqv94c2m4km9ts1.

56. Тимошенко Л. Магістерська дисертація Миколи Костомарова про Берестейську унію. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. Історія. 2001. Вип. 56. С. 88–92.

57. Тимошенко Л. Нове дослідження Берестейської унії. *Київська старовина*. 2001. № 5. С. 166–173.

58. Тимошенко Л. Берестейська унія 1596 р. Навчальний посібник. Дрогобич: Коло, 2004. 197 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Tymoshenko_Leonid/Beresteiska_uniia_1596_r.pdf?

59. Ткачук Р. Творчість Іпатія Потія в контексті полемічної літератури кінця XVI – початку XVII ст.: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. 2008. 20 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2008/08trflkp.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1.

60. Токарська Ю. Рух за духовне та церковне відродження в Україні в останніх десятиліттях XVI століття. *Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 21–22 січня 2022 року). Одеса: ГО «Причорноморський центр

досліджень проблем суспільства», 2022. С. 28–33. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/14518/1.pdf#page=28>.

61. Токарська Ю. Українське православ'я в церковно-релігійній думці та суспільно-політичних реаліях кінця XVI століття. *Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ»*, July 8, 2022. Paris, France, 2022. P. 409–414. URL: <https://archive.logos-science.com/index.php/conference-proceedings/article/view/228>.

62. Ульяновський В. Історія церкви та релігійної думки в Україні. Кн. 2: Середина XV – кінець XVI століття). Київ: Либідь, 1994. 250 с.

63. Франко І. Зібр. тв.: У 50 т. Київ, 1983. Т. 39: Літературно-критичні праці. 702 с.

64. Хлібовська Г., Наумчук О. Історія України: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. 2021. 224 с. URL: <https://shkola.in.ua/1920-istoriia-ukrainy-8-klas-khlibovska-2021.html>.

65. Чижевський Д. Культурно-історичні епохи. Авгсбург; Монреаль: Наклад Товариства прихильників УВАН (*Slavistica*, № 78), 1978. 16 с.

66. Шевців І. Берестейська Унія – причини, наслідки, історична доля. *Українське релігієзнавство*. 2017. Вип. 81-82. С. 92–123. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ukrr_2017_81-82_13.pdf.

67. Що таке нова українська школа. *New Voice*. 27 серпня 2019. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/novaukrajinska-shkola-shcho-ce-take-i-shcho-potribno-znati-novini-ukrajini-50039251.html>

68. Щупак І. Історія України: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. 2021. 224 с. URL: <https://shkola.in.ua/1923-istoriia-ukrainy-8-klas-shchupak-2021.html>.

69. Яковенко Н. М. Реформа «Грецької» Церкви: унія, оновлення православ'я. *Історія української культури: У 5 т. Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII століття / гол. ред. Я. Д. Ісаєвич*. Київ: Наук. думка, 2001. С. 505–530. URL: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult235.htm>

70. Bartoszewicz J. Szkic dziejów kościoła ruskiego w Polsce. Kraków: J. Zenowicz, 1880. 493, [3] s.
71. Cwikła L. Polityka władz państwowych wobec Kościoła prawosławnego i ludności prawosławnejw Królestwie Polskim, Wielkim Księstwie Litewskim oraz Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1344–1795. Lublin, 2006. S. 30–43.
72. Kazimierz Chodynicki. Bałaban Gedeon (Hryhory) († ok. 1618). *Polski Słownik Biograficzny*. Warszawa – Kraków – Łódź – Poznań – Wilno – Zakopane: Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności, Skład Główny w Księgarniach Gebethnera i Wolffa, 1935. Tom 1, zeszyt 1. Reprint: Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1989. S. 249–250.
73. Likowski E. Historya unii kościoła ruskiego z kościołem rzymskim. Poznań, 1875. 287 s.
74. Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis. № 87. P. 208 Monumenta confraternitatis stauropigianae Leopoliensis. Leopoldis: Institut stauropigiani Leopoliensis, 1895 .T. 1 / ed. W. Milkowisz. 496 p.
75. Studzińskij C. Ze studyów nad literaturą polemiczną. Kraków, 1905. 30 s.

ДОДАТКИ

*Додаток А***Кирило Терлецький**

– єпископ Луцький і острозький, ініціатор Берестейської церковної унії

Джерело: К портрету Кирилла Терлецького. Киевская старина. 1884. № 10.

С. 366–369.

Іпатій Потій

– володимирський і берестейський єпископ,

один із організаторів Берестейської унії 1596 року. Портрет XVII ст.

Джерело: Zamek Królewski w Warszawie / Королівський замок у Варшаві

Грамота Берестейської церковної унії,

18 (8) жовтня 1596 р.

Джерело: Центральний державний історичний архів України, м. Львів,
ф. 131: Колекція грамот на пергаменті, оп. 1, спр. 627. Оригінал.

**План-конспект уроку на тему
«Берестейська унія 1596 р.»**

Тема. Українські землі у складі Речі Посполитої (XV – перша половина XVII століття)

Урок 6. Берестейська унія 1596 р.

Мета уроку:

1. **Навчальна:** ознайомити учнів з історичними умовами, що призвели до укладення Берестейської унії 1596 року, та її наслідками для релігійного і соціального життя в Україні. Розвинути навички аналізу та критичного осмислення історичних джерел і подій.

2. **Розвивальна:** сприяти розвитку аналітичного мислення учнів через дослідження причин і наслідків Берестейської унії, а також через обговорення різних точок зору на це історичне явище. Розвивати здатність до синтезу інформації та формування обґрунтованих висновків.

3. **Виховна:** формувати в учнів повагу до культурної і релігійної різноманітності через розуміння історичних конфліктів та їх впливу на сучасність. Сприяти вихованню відповідального ставлення до історичної спадщини та міжконфесійного діалогу.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Загальнодидактичні методи: використання методів дискусії та обговорення, аналіз навчальної інформації.

Обладнання: підручник Г. Хлібовська, О. Наумчук Історія України: підручник для учнів 8 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2021. 224 с.; наочність.

Очікувані результати: У результаті вивчення цієї теми учні навчаться розуміти основні причини, хід і наслідки Берестейської унії, аналізувати її вплив на релігійне та соціальне життя в Україні. Школярі зможуть критично оцінювати різні джерела та формувати обґрунтовану точку зору щодо історичного значення унії.

Понятійний апарат: Берестейська унія, собор у Бересті, релігія, Православна церква, Київська митрополія.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

Привітання вчителя, обговорення домашнього завдання.

II. Актуалізація опорних знань учнів. Перевірка домашнього завдання Обговорення.

Чи знаєте ви, що таке «унія»? З чим ви асоціюєте цей термін?

Що, на вашу думку, призвело до об'єднання церков? Чому у цей період це було так важливо?

III. Мотивація навчальної діяльності

Вчитель. Сьогодні ми розпочнемо вивчення однієї з найважливіших подій в історії України – Берестейської унії 1596 року. Ця подія суттєво вплинула на релігійне, соціальне та політичне життя нашого регіону. Під час уроку ми детально розглянемо, що саме призвело до укладення унії, як вона відбулася і які наслідки мала для українського суспільства.

Учні записують у зошити тему і план уроку.

Гра «Хронологічний квест»

Вчитель пропонує картки із написами, що стосуються подій, пов'язаних із Берестейською унією. Завдання учнів – розташувати їх у хронологічному порядку.

Зразки для гри

1. Підписання Берестейської унії.
2. Виникнення протесту проти унії з боку православних громад.
3. Розгортання активних суперечок і протистоянь у регіонах Речі Посполитої.
4. Криза Православної церкви.

Питання для обговорення:

1. Чи легко вам вдалось розташувати картки у хронологічному порядку?
2. Які з подій, на вашу думку, була визначальною для укладення Берестейської унії?

IV. Вивчення нового матеріалу

1. Причини Берестейської унії

Вчитель. Сьогодні ми розглянемо важливу історичну подію, яка суттєво вплинула на релігійне життя в Україні – Берестейську унію. Зокрема, зосередимося на причинах, які спонукали православну церкву укласти цю угоду, і зрозуміємо, які політичні, соціальні та релігійні фактори стали детермінантами цього рішення.

Робота з підручником (пункт 1, с. 30–31).

Обговорення прочитаного:

1. Коли почалось обговорення ідеї об'єднання церков?
2. Якими є причини укладення Берестейської унії?
3. Яким було бачення умов Берестейської унії серед православних та католиків?

2. Церковні собори у Бересті

Вчитель. 6 жовтня 1596 року король Сигізмунд III Ваза разом із київським митрополитом Михайлом Рагозою, за дорученням Папи Климентія VIII, скликали церковний собор у церкві святого Миколая в Бересті для офіційного проголошення Берестейської унії 8 жовтня 1596 року. Мета угоди полягала в зміні церковної юрисдикції та підпорядкуванні Святому Престолу в Римі. Противники унії стверджували, що єпископат не мав права приймати таке рішення без згоди східних патріархів, Вселенського собору і підтримки мирян, підтверджуючи таким чином свою відданість православ'ю та Константинопольському патріархату.

У відповідь на це, під проводом Костянтина Острозького, православний синод у Бересті 9 жовтня 1596 року, під проводом протосинкела Никифора, проголосив декрет, що позбавляв митрополита Михайла Рагозу і п'ятьох

єпископів (Володимирського, Луцького, Полоцького, Холмського та Пинського) сану через їхнє самовільне піддання Папі. Декрет підписали духовні члени Собору і надіслали митрополитові Рагозі. Світська частина Собору звернулася до короля з проханням позбавити уніатів церковних маєтків, які мали б належати тільки православним. Уніатський Собор публічно проголосив унію, а митрополити Гедеон Балабан і Михайло Копистенський, разом з усім православним духовенством, були відлучені від церкви. Частина православного духовенства і віруючих не визнала унію.

Питання для обговорення:

1. Які були основні мотиви та цілі, що спонукали короля Сигізмунда III Вазу і київського митрополита Михайла Рагозу до ініціювання Берестейської унії? Яким чином ці цілі вплинули на релігійне і політичне становище в регіоні?
2. Які аргументи висували противники унії проти її запровадження і як їхні доводи відображалися в діях православного синоду і частини православного духовенства? Які були наслідки цих суперечок для церковного та соціального життя в Україні?
3. Як рішення про проголошення унії вплинуло на відносини між православною і уніатською церквами, а також на становище мирян і духовенства в контексті міжконфесійних конфліктів? Які довгострокові наслідки ця подія мала для релігійної ситуації в Речі Посполитій?

Робота з термінологією:

Дайте визначення термінам «унія», «собор у Бересті», «синод», «митрополія».

Хронологічна задача:

Скільки років минуло від дати запровадження християнства до укладення Берестейської унії?

Скільки років пройшло між Люблінською та Берестейською уніями?

V. Закріплення й систематизація вивченого матеріалу

1. Назвіть основні причини укладення Берестейської унії.
2. Коли була укладена унія?
3. Які видатні історичні персоналії періоду укладення Берестейської унії ви запам'ятали? Чим вирізнялась діяльність цих осіб?
4. Охарактеризуйте основні суперечності, що виникли в процесі укладення Берестейської унії.

VI. Підсумки уроку.

Вчитель. Під час сьогоднішнього уроку ми детально розглянули специфіку Берестейської унії 1596 року, її причини та наслідки для релігійного і соціального життя Речі Посполитої. Ми дізналися про ключові події, що передували унії, та обговорили суперечливі позиції, які виникли у процесі укладення унії серед православного духовенства і мирян. Важливо зазначити, що унія стала знаковим моментом в історії, що мав вирішальний вплив на церковне та суспільне життя в Україні. Сьогоднішній урок допоміг нам краще зрозуміти складність релігійних і політичних процесів того часу і їхні наслідки для подальшого розвитку національної ідентичності українського народу.

Оцінювання учнів

VII. Домашнє завдання

Заповнити таблицю «Позитивні та негативні наслідки Берестейської унії», опрацювати матеріал підручника (с. 30–34).